

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра міжнародного права,
європейської та євроатлантичної інтеграції

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Освітня програма 293.00.01 «Міжнародне право»

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

**МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА
ПРАКТИКИ**

Здобувачки 4 курсу
денної форми навчання
Скочій Дар'ї Володимирівни

Науковий керівник:
Шереметьєва О.Ю., к.ю.н., доцент

Київ-2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	6
1.1 Поняття, предмет та система міжнародного кримінального права.....	6
1.2 Джерела міжнародного кримінального права.....	12
1.3 Принципи міжнародного кримінального права.....	20
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	27
2.1 Поняття та специфіка об'єкта міжнародного кримінального права.....	27
2.2 Поняття, склад та класифікація міжнародних злочинів.....	30
2.3 Відповідальність за міжнародні злочини в міжнародному кримінальному праві.....	40
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: МЕХАНІЗМИ ТА АКТУАЛЬНА ПРАКТИКА	46
3.1 Міжнародний кримінальний суд: юрисдикція та практика.....	46
3.2 Міжнародні трибунали: теоретичні підходи та практика.....	57
3.3 Україна та міжнародні механізми кримінальної юстиції.....	68
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	80

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Актуальність дослідження міжнародного кримінального права зумовлена потребою забезпечення ефективного правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням міжнародних злочинів. Такі діяння характеризуються особливою суспільною небезпечністю та виходять за межі національної юрисдикції, що обумовлює необхідність їх міжнародно-правової кваліфікації та врегулювання.

Міжнародне кримінальне право формується як система норм, спрямованих на встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення найбільш тяжких міжнародних злочинів. При цьому практика його застосування свідчить про наявність проблем інституційного та процедурного характеру, зокрема щодо забезпечення ефективності міжнародного переслідування та виконання рішень міжнародних судових органів. Наявна невідповідність між нормативним закріпленням положень міжнародного кримінального права та їх реалізацією у правозастосовній діяльності зумовлює необхідність подальшого теоретичного аналізу та оцінки ефективності існуючих механізмів міжнародної кримінальної юстиції.

У зв'язку з цим дослідження міжнародного кримінального права є актуальним у контексті вдосконалення його теоретичних засад і підвищення ефективності практичної реалізації норм, що регулюють притягнення до відповідальності за міжнародні злочини.

Мета роботи. Метою бакалаврської роботи є на підставі комплексного аналізу теоретичних засад міжнародного кримінального права та особливостей його практичної реалізації, охарактеризувати порядок притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, а також міжнародні механізми кримінальної юстиції та координацію співробітництва в цій галузі з Україною.

Завдання роботи. Відповідно до мети дослідження у роботі поставлено такі завдання:

- розкрити поняття, предмет та систему міжнародного кримінального права як самостійної галузі права;
- висвітлити джерела міжнародного кримінального права та їх особливості;
- охарактеризувати основоположні принципи міжнародного кримінального права та їх значення для правозастосування;
- розкрити поняття та специфіку об'єкта міжнародного кримінального права;
- визначити поняття, склад і класифікацію міжнародних злочинів;
- встановити особливості притягнення до відповідальності за міжнародні злочини;
- охарактеризувати правовий статус, юрисдикцію та практику діяльності Міжнародного кримінального суду;
- розкрити теоретичні підходи та практику функціонування міжнародних кримінальних трибуналів;
- висвітлити участь України у механізмах міжнародної кримінальної юстиції.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є міжнародні суспільні відносини, що виникають у процесі встановлення та реалізації кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, а також у зв'язку з діяльністю органів міжнародної кримінальної юстиції.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є норми та принципи міжнародного кримінального права, зокрема, які визначають поняття, види та склад міжнародних злочинів, підстави й форми міжнародної кримінальної відповідальності, а також правові засади функціонування та практика Міжнародного кримінального суду та міжнародних трибуналів і співробітництво України з міжнародними інституціями в цій галузі.

Методи дослідження. У процесі виконання бакалаврської роботи використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання.

Зокрема, діалектичний метод застосовано для дослідження міжнародного кримінального права як системи у розвитку та взаємозв'язку його елементів. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм міжнародного кримінального права, їх змісту та особливостей правового закріплення. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити підходи різних міжнародних правових актів і практику міжнародних судових органів. Системно-структурний метод застосовано для визначення місця міжнародного кримінального права в системі міжнародного публічного права та аналізу його внутрішньої побудови. Історико-правовий метод використано для дослідження становлення та розвитку міжнародної кримінальної юстиції. Також застосовувалися методи аналізу та синтезу для узагальнення наукових підходів і формулювання висновків щодо проблем теорії та практики міжнародного кримінального права.

Структура роботи. До структури бакалаврської роботи входить титульний аркуш, зміст, вступ, розділи основної частини, висновки та список використаних джерел. Бакалаврська робота складається з трьох розділів та дев'яти підрозділів. Всього використано дев'яносто одне джерело, серед яких міжнародні договори, національне законодавство, навчальні посібники, офіційні Інтернет-сторінки, монографії, тези доповідей. Загальний обсяг бакалаврської роботи складає 90 сторінок.

Апробація роботи. Деякі положення та результати бакалаврської роботи були апробовані шляхом участі у III студентській науковій конференції в рамках Фестивалю науки «Міжнародне та публічне право: перспективи та виклики» (21 травня 2026 р.). Формою апробації стала підготовка та публікація тез доповіді на тему: «Виконання ордерів на арешт Міжнародного кримінального суду: міжнародно-правові проблеми та політичні обмеження».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1.1 Поняття, предмет та система міжнародного кримінального права

У сучасних умовах розвитку міжнародних відносин особливого значення набуває міжнародне кримінальне право як самостійна галузь міжнародного публічного права, покликана забезпечити притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів, що становлять загрозу міжнародному миру, безпеці та людству в цілому. Формування та еволюція міжнародного кримінального права є відповіддю міжнародної спільноти на зростання масштабів збройних конфліктів, масових порушень прав людини та безкарності за вчинення міжнародних злочинів, воно формувалося під впливом створення міжнародних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди, схвалення Римського статуту Міжнародного кримінального суду та багатьох міжнародних договорів, що визначають злочини міжнародного характеру [3].

Історичні витoki міжнародного кримінального права пов'язують із міжнародними звичаєвими нормами, що забороняли піратство та серйозні порушення законів і звичаїв війни. Як зазначає А. В. Войціховський, елементи міжнародної кримінально-правової відповідальності простежуються ще у давніх цивілізаціях, однак активне формування відповідної концепції розпочалося значно пізніше [3]. Микієвич М., Навроцький В. підкреслюють, що міжнародне кримінальне право формувалося як система норм, що охоплює як міждержавне співробітництво у запобіганні злочинам, так і регламентацію правового статусу фізичних осіб як суб'єктів міжнародного злочину [8].

На думку різних науковців, зародження концепцій міжнародного кримінального права пов'язане з різними історичними періодами: від Стародавнього Єгипту та класичної Греції до Середньовіччя і XIX століття. Як вважає більшість авторів, ідея міжнародного кримінального права зародилася

наприкінці XIX – на початку XX століття, коли під цим поняттям розуміли обмежене коло норм, що регулювали застосування кримінального закону в просторі, порядок надання правової допомоги та екстрадицію злочинців. Перші згадки про термін «міжнародне кримінальне право» датуються 1862 роком у німецькій юридичній літературі, коли Л. фон Бар виділив його окремо від міжнародного приватного права, після цього завдання боротьби зі злочинністю почали набувати міжнародного виміру. Також варто звернути увагу, що саме в цей період виникають перші угоди між державами щодо екстрадиції, а з XIX століття такі договори дедалі частіше використовувалися для гармонізації кримінального законодавства різних країн [10]. У цей час утверджується концепція територіального верховенства держави та формуються основи національної кримінальної юрисдикції, що згодом стимулює розвиток ширшої та активної міжнародної співпраці у сфері кримінального права.

Поступово предмет міжнародного кримінального права розширювався, оскільки на початковому етапі його основою були норми, що регулювали боротьбу зі злочинами у просторі без державної влади – наприклад, піратством, работоргівлею чи псуванням морських комунікацій, а також порушеннями правил ведення війни, а вже згодом до сфери регулювання увійшли нові категорії злочинів, серед яких геноцид, екоцид, апартеїд та масові порушення прав людини [13]. Усе ж широке вживання терміну «міжнародне кримінальне право» почалося лише у XX столітті, коли міжнародна спільнота почала притягати до відповідальності осіб за злочини, скоєні під час Першої світової війни. Важливо зазначити, що неабияку роль у формуванні ідей міжнародного кримінального права відіграв Гуго Гроцій, який ще у XVII столітті заклав засади універсальної кримінальної юрисдикції, згідно з якою держава повинна карати злочинця або видати його іншій державі, що переслідує винного. Ця ідея пізніше лягла в основу концепції невідворотності покарання за міжнародні злочини, що становлять загрозу міжнародному правопорядку [11,7].

Відповідно до напрацювань Попка В., у міжвоєнний період XX століття, після підписання Версальського договору, який передбачав притягнення до

відповідальності колишнього німецького кайзера через спеціальний міжнародний суд, а також у рамках діяльності Ліги Націй, що неодноразово обговорювала створення трибуналу для переслідування порушень міжнародного публічного порядку, почала формуватися сучасна концепція міжнародної кримінально-правової юрисдикції. Ця ідея отримала подальший розвиток під час функціонування Нюрнберзького та Токійського трибуналів, які стали першими повноцінними міжнародними судовими органами для здійснення кримінальної юстиції на міжнародному рівні [21,20].

Антоніо Кассезе, видатний італійський юрист, фахівець з міжнародного права, а також Голова Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Голова Спеціального трибуналу щодо Лівану, звертає увагу на те, що ухвалення статутів міжнародних трибуналів, в саме: Нюрнберзького, Токійського, а пізніше Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, Руанди та Римського статуту Міжнародного кримінального суду – закріпило принципи міжнародної кримінальної відповідальності, серед яких: невідворотність покарання за злочини проти миру і людства, персональна відповідальність осіб незалежно від їх посадового становища, незастосування строків давності до воєнних злочинців. Усі ці принципи утворили ядро сучасного міжнародного кримінального права і визначили його практичне застосування в міжнародній юстиції [7].

Як зауважує М. В. Буроменський, розвиток міжнародного кримінального права відбувається через створення міжнародно-правових механізмів, які забезпечують системний підхід до протидії окремим категоріям злочинів. При цьому метою не є лише уніфікація норм: міжнародні правові моделі охоплюють широку сукупність суспільних відносин, пов'язаних із злочинною поведінкою, та пропонують шляхи мінімізації відповідних ризиків [12]. Особливою рисою міжнародного кримінального права є його тісний зв'язок із національними кримінальними системами. Хоча притягнення до кримінальної відповідальності за міжнародними нормами здійснюється переважно через національні суди, міжнародні інституції, такі як Нюрнберзький і Токійський трибунали, Міжнародний трибунал по колишній Югославії та Міжнародний кримінальний

суд, визначають принципи невідворотності покарання, персональної відповідальності та відсутності строків давності для тяжких злочинів.

Андрейченко С.С., зважаючи на сучасні підходи, вважає, що міжнародне кримінальне право включає принципи та норми, створені з метою охорони міжнародного правопорядку, встановлюючи кримінальну відповідальність як фізичних осіб, так і держав за злочини міжнародного характеру [26]. У цьому контексті міжнародне кримінальне право поєднує матеріально-правові та процесуально-правові норми, що діють як у мирний, так і у воєнний час, та взаємодіє з національними кримінальними, кримінально-процесуальними та кримінально-виконавчими системами.

Тож, міжнародне кримінальне право розглядається як самостійна галузь міжнародного публічного права, яка включає сукупність принципів і норм, що регулюють співробітництво держав і міжнародних організацій у попередженні злочинів, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді міжнародних злочинців. Сучасна наука підкреслює комбінований та узагальнений характер міжнародного кримінального права: воно об'єднує матеріальні та процесуальні норми, визначає умови кримінальної відповідальності, підсудність, співробітництво держав та діяльність міжнародних судових органів. Завдяки цьому міжнародне кримінальне право забезпечує системний підхід до захисту миру, безпеки і прав людини на глобальному рівні [3].

Тим не менше, у науці міжнародного права все ж відсутнє єдине загальновизнане визначення поняття міжнародного кримінального права, що зумовлено складністю його правової природи, міжгалузевим характером та поєднанням норм міжнародного й національного кримінального права. У доктрині міжнародне кримінальне право розглядається як сукупність міжнародно-правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність фізичних осіб за вчинення міжнародних злочинів, а також регулюють питання міжнародного кримінального правосуддя та співробітництва держав у сфері боротьби з такими злочинами.

Предметом міжнародного кримінального права виступають відносини, що виникають у сфері запобігання міжнародним злочинам, встановлення

кримінальної відповідальності фізичних осіб та держав за їх скоєння, а також організація міжнародного кримінального переслідування та судочинства. Він охоплює як визначення конкретних міжнародних злочинів, так і комплекс відносин щодо співробітництва держав щодо протидії кримінальній злочинності, міжнародних організацій та судових органів у сфері запобігання та переслідування таких злочинів. Як вже зазначалося раніше, особливого значення предмет міжнародного кримінального права набув після Другої світової війни. Судові процеси над німецькими та японськими військовими злочинцями та закріплення принципів Нюрнберзького трибуналу започаткували новий підхід до визначення міжнародного злочину як злочину проти миру і людства. Ці історичні події сприяли значному перегляду предмета міжнародного кримінального права та його поступовому формуванню як галузі права, спрямованої на регулювання правовідносин, пов'язаних із запобіганням, переслідуванням і покаранням за міжнародні злочини.

Антоніо Кассезе виділяє дві основні складові предмета міжнародного кримінального права: матеріально-правова складова, яка визначає, які діяння є міжнародно кримінально караними, та встановлює об'єктивні і суб'єктивні елементи злочину, необхідні для притягнення до відповідальності, сюди належать норми щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду, агресії та інших тяжких міжнародних злочинів. Якщо говорити про процесуально-правову складову, то вона регулює порядок кримінального переслідування, діяльність міжнародних кримінальних судів та трибуналів, процедури притягнення обвинувачених до відповідальності та забезпечення правосуддя на міжнародному рівні [7].

Як відзначають Микієвич М., Буроменський М., предмет міжнародного кримінального права не обмежується виключно визначенням злочинних діянь. Він охоплює також відносини, пов'язані з правовим статусом осіб як суб'єктів міжнародного злочину, взаємодією держав у сфері екстрадиції та правової допомоги, координацією заходів кримінальної репресії та попередження транснаціональної злочинності. Такий підхід свідчить про системність предмета

міжнародного кримінального права, який поєднує матеріальні та процесуальні аспекти міжнародної кримінальної юстиції [12,8].

На нашу думку, предмет міжнародного кримінального права охоплює не лише визначення міжнародних злочинів та встановлення відповідальності за них, а й організацію ефективної взаємодії держав, міжнародних організацій та судових органів у сфері попередження та переслідування таких злочинів. Він поєднує матеріальні норми, що визначають склад і тяжкість міжнародних злочинів, з процесуально-правовими нормами, які регламентують порядок кримінального переслідування та забезпечують здійснення міжнародного правосуддя. Ми вважаємо, предмет міжнародного кримінального права є узагальненим і спрямованим на захист міжнародного правопорядку, миру та безпеки, при цьому формуючи механізми відповідальності як для окремих осіб, так і для держав за злочини міжнародного характеру.

У сучасній доктрині міжнародного кримінального права питання виділення інститутів міжнародного кримінального права не має абсолютно уніфікованого вирішення, і це пояснюється тим, що сама галузь сформувалася відносно нещодавно і продовжує розвиватися під впливом практики міжнародних судових органів, насамперед Міжнародного кримінального суду, але аналіз наукових підходів і нормативної бази, дає змогу виокремити відносно стабільну систему інститутів. На нашу думку, центральне місце займає інститут міжнародних злочинів, і його значення визначається тим, що саме через нього встановлюється предмет регулювання цієї галузі міжнародного права. У науковій літературі підкреслюється, що цей інститут виконує системоутворюючу функцію, оскільки саме він визначає межі криміналізації на міжнародному рівні.

Не менш важливим є інститут міжнародної кримінальної відповідальності, який закріплює принцип індивідуальної відповідальності фізичних осіб за вчинення міжнародних злочинів, його специфіка полягає у відході від традиційного для міжнародного права підходу, де суб'єктами відповідальності виступають держави, оскільки в межах цього інституту також вирішуються питання форм вини, співучасті, а також неприйнятності посилання на службове

становище як підстави для уникнення відповідальності. Окрему групу норм становить інститут юрисдикції, який визначає підстави та межі здійснення кримінального переслідування, сюди належать як класичні принципи територіальної та персональної юрисдикції, так і універсальної юрисдикції, що дозволяє притягати до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини незалежно від місця їх вчинення.

Отже, проведений аналіз поняття, предмета та системи міжнародного кримінального права дає підстави стверджувати, що ця галузь права сформувалася як об'єктивна й необхідна відповідь міжнародного співтовариства на загрозливі виклики сучасності, пов'язані з вчиненням злочинів, які посягають на основи міжнародного правопорядку, мир, безпеку та фундаментальні права людини. Міжнародне кримінальне право поступово еволюціонувало від обмеженого кола норм, спрямованих на регулювання окремих елементів міждержавної співпраці у сфері кримінального переслідування, до системної, самостійної галузі міжнародного публічного права зі складною внутрішньою структурою та чітко визначеним предметом правового регулювання. Система міжнародного кримінального права, у свою чергу, характеризується багаторівневістю та тісним взаємозв'язком із національними правовими системами. Вона включає норми, які визначають міжнародні злочини та принципи кримінальної відповідальності, процесуальні механізми діяльності міжнародних судових органів, а також правила міжнародної правової допомоги та співробітництва держав. Така системність дозволяє не лише реагувати на вже вчинені злочини, а й формувати ефективні превентивні механізми протидії міжнародній та транснаціональній злочинності.

1.2 Джерела міжнародного кримінального права

Джерела міжнародного кримінального права є фундаментальним елементом його правової системи та визначають, на основі яких норм, принципів і правил регулюються міжнародні кримінально-правові відносини. Вони встановлюють

правові підстави для визначення складів міжнародних злочинів, меж відповідальності, а також процедур переслідування й співпраці держав у боротьбі з правопорушеннями, що мають міжнародний характер. Оскільки міжнародне кримінальне право є складовою частиною міжнародного права, його джерела значною мірою співпадають із загальною системою джерел міжнародного права, проте водночас мають специфічні риси, що обумовлені характером і обсягом регульованих відносин.

Навроцький В., Микієвич М., Попко В.В. звертають увагу на те, що питання джерел права, зокрема міжнародного кримінального, залишається предметом дискусій у сучасній правовій науці. Як складова частина міжнародного правопорядку, міжнародне кримінальне право спирається на ті самі основи, що й міжнародне право загалом. У формально-юридичному розумінні джерело права визначається як конкретна форма, через яку закріплюється норма міжнародного права, що виникає на основі узгодженої волі його суб'єктів. Одночасно систему джерел права можна уявити як комплекс взаємопов'язаних і взаємозалежних нормативних приписів, які втілені у певних зовнішніх формах і створюють необхідну правову основу для регулювання будь-яких суспільних відносин [21,8].

Попко В.В. і Попко Є.В. зазначають, що формування системи джерел права залежить від суб'єктів правотворення, і від ефективності їх діяльності залежить динамічність цієї системи та її здатність реагувати на суспільні потреби, зокрема у впорядкуванні відносин між суб'єктами через правові норми. Таким чином, систему джерел права можна розглядати як комплекс взаємопов'язаних нормативно-правових приписів, що втілені у зовнішніх формах і створюють необхідну основу для регулювання будь-яких суспільних відносин [20].

На нашу думку, джерела міжнародного кримінального права не лише фіксують існуючі норми, а й визначають механізм розвитку самої правової системи, оскільки вони формують основу для виникнення нових правил і принципів. Джерела міжнародного кримінального права, ми вважаємо, виступають не лише формальним відображенням норм міжнародного права, а й своєрідним

інструментом гармонізації взаємовідносин між державами, що стимулює ефективну координацію у кримінально-правовій сфері.

Як вже зазначалося вище, оскільки міжнародне кримінальне право є складовою частиною міжнародного публічного права, його джерела значною мірою збігаються з основними джерелами міжнародного права. Відповідно до положень статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН, при вирішенні спорів на основі міжнародного права застосовуються такі категорії джерел: а) міжнародні договори та конвенції, як загального, так і спеціального характеру, що встановлюють правила, визнані державами-учасниками спору як обов'язкові; б) міжнародні звичаї, які слугують свідченням усталеної практики держав і визнаються загально визнаними нормами права; с) загальні принципи права, що отримали визнання цивілізованими націями та формують основу правової системи; d) судові рішення та наукові доктрини провідних експертів з публічного права різних країн, що використовуються як допоміжний інструмент для тлумачення та застосування правових норм, з урахуванням положень статті 59, яка обмежує обов'язковість рішень конкретними справами та учасниками спору [18].

Кассезе А. зазначає, що дуже важливо також враховувати ієрархію цих джерел, визначену міжнародним правом. Зокрема, насамперед слід спиратися на первинні джерела, до яких відносяться міжнародні договори та усталена практика держав – міжнародний звичай. Наступним рівнем є вторинні джерела, до яких належать процеси правотворчості, передбачені нормами міжнародного звичаєвого права, або положення міжнародних договорів, наприклад, обов'язкові для виконання резолюції Ради Безпеки ООН. Крім того, до джерел слід відносити загальні принципи міжнародного права, а також допоміжні принципи, що є спільними для національних правових систем [7].

Слід звернути увагу на те, що особливістю цієї галузі права є відсутність єдиного кодифікованого документа, що охоплював би всі міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру. У сучасній практиці міжнародний договір виступає основним джерелом міжнародного кримінального права. Перші міжнародно-правові угоди, що регулювали боротьбу з окремими злочинами,

з'явилися наприкінці XIX – на початку XX століття, проте активне формування договірної системи джерел міжнародного кримінального права відбулося лише після Другої світової війни. Основними джерелами міжнародного кримінального права здебільшого є спеціальні міжнародні договори, спрямовані на протидію злочинності, нині їх налічується понад дві сотні, переважно це двосторонні, регіональні або універсальні угоди, що регулюють криміналізацію міжнародних злочинів, співпрацю у сфері правової допомоги, екстрадицію злочинців та інші аспекти міжнародного кримінального правозастосування.

Войціховський А.В. у своєму підручнику надає вичерпний перелік найважливіших міжнародних договорів у сфері міжнародного кримінального права. Автор зауважує, що вони закріплюють як матеріальні, так і процесуальні норми, визначають поняття та ознаки складів злочинів, а також встановлюють обов'язки держав щодо криміналізації протиправних діянь та організації співпраці у сфері запобігання і розслідування злочинів [3]. До таких договорів належать: Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р., Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Конвенція про кіберзлочинність 2001 р., Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 р., Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації 2010 р., Міжнародна конвенція щодо боротьби з підробкою грошових знаків 1929 р., Конвенція ООН проти корупції 2003 р. тощо.

На сьогодні сформована усталена система джерел міжнародного кримінального права, ключове місце серед яких займає Римський статут Міжнародного кримінального суду, прийнятий дипломатичною конференцією 18 липня 1998 року. Цей документ містить як матеріальні, так і процесуальні норми, зокрема визначає юрисдикцію суду, порядок його роботи та механізми взаємодії з державами. Слід зауважити, що Кассезе А. вважає помилковим твердження, що

основним джерелом міжнародного кримінального права є Статут Міжнародного кримінального суду. За його словами, деякі навіть сприймають його як своєрідний «Кодекс міжнародного кримінального права» [7]. Проте таке твердження є помилковим, хоча варто визнати, що Статут є єдиним письмовим міжнародним документом, який містить норми як «загальної частини» міжнародного кримінального права, так і детально визначає міжнародні злочини. Насправді ж його положення застосовуються виключно в межах діяльності Міжнародного кримінального суду: Статут не поширюється на інші міжнародні кримінальні трибунали, такі як Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ), Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР), Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне (СССЛ), Спеціальний трибунал Лівану (СТЛ) та інші, які керуються власними статутами та зобов'язані їх застосовувати.

Усе ж Римський статут Міжнародного кримінального суду посідає центральне місце серед джерел міжнародного кримінального права та визнається одним із його базових універсальних актів. Його ухвалення у 1998 році стало результатом тривалого розвитку міжнародно-правових ідей щодо необхідності створення постійного міжнародного судового органу, уповноваженого здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів, що становлять загрозу міжнародному миру, безпеці та всьому людству. Римський статут заклав сучасну договірну основу міжнародної кримінальної юстиції та вперше на універсальному рівні кодифікував ключові матеріальні й процесуальні норми міжнародного кримінального права, ваажливим значенням Статуту також є чітке закріплення переліку міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, а саме: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії [20].

Крім того, особливу увагу треба також приділити Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року та додатковим до неї протоколам, що стала ще одним ключовим міжнародним документом у міжнародному кримінальному праві. Конвенція встановлює рамки співпраці держав у криміналізації окремих злочинів, переслідуванні правопорушників,

взаємній правовій допомозі та захисті свідків. Додатково Конвенція регламентує порядок конфіскації майна, передачі засуджених осіб і проведення спільних розслідувань. Протоколи Конвенції спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми та незаконним переміщенням мігрантів по суші, морю та повітря [20,21]. Завдяки широкій ратифікації документ став ефективним інструментом міжнародного співробітництва, пропонуючи державам комплекс заходів для запобігання та протидії організованій злочинності. Внутрішнє застосування Конвенції передбачає криміналізацію низки злочинів, створення механізмів екстрадиції та підтримку правоохоронної взаємодії між державами [34].

Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року, будучи фундаментом міжнародного гуманітарного права, мають безпосереднє і визначальне значення для міжнародного кримінального права. Саме в цих договорах уперше на універсальному рівні було закріплено поняття серйозних порушень законів і звичаїв війни, які згодом лягли в основу категорії воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. Женевські конвенції детально визначають коло діянь, що визнаються тяжкими порушеннями, зокрема умисні вбивства, катування, нелюдське поводження, незаконну депортацію цивільного населення, взяття заручників та інші дії, що посягають на життя, гідність і безпеку осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. Аналіз наукових джерел засвідчує, що ці договори встановлюють чіткий міжнародно-правовий обов'язок держав переслідувати осіб, винних у вчиненні таких порушень, або передавати їх іншій державі для здійснення кримінального судочинства, закріплюючи принцип *aut dedere aut judicare* [32].

Важливе місце серед договірних джерел кримінального права також посідає Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, яка стала першим універсальним міжнародно-правовим актом, який закріпив геноцид як окремий міжнародний злочин та визнав його таким, що посягає на основи існування людства. У ній уперше на договірному рівні було визначено склад злочину геноциду, встановлено обов'язок держав запобігати його вчиненню та

карати винних осіб незалежно від їхнього офіційного статусу. Конвенція підтвердила фундаментальний принцип індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності за геноцид і стала підґрунтям для подальшого розвитку як міжнародної, так і національної кримінальної юстиції у цій сфері [33].

Дискусійним питанням у теорії міжнародного кримінального права є роль міжнародного звичаю як джерела цього права. Частина дослідників вважає, що через складнощі досягнення згоди щодо конкретних норм поведінки держав міжнародні звичаї мають вагоміше значення, ніж договори. Однак більшість авторів не підтримує таку позицію, аргументуючи це тим, що звичаєва норма, хоч і важлива, не здатна адекватно відображати зміни в міжнародних відносинах і реагувати на нові глобальні загрози. Тому міжнародні звичаї часто кодифікуються в міжнародних договорах, особливо у сфері законів і звичаїв війни.

Нуруллаєв І.С. вказує, що особливої уваги потребує питання визначення міжнародного звичаю як джерела міжнародного кримінального права, оскільки ця галузь міжнародного публічного права спрямована на координацію міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю. Міжнародні звичаї формуються переважно в усній формі та створюють так зване неписане право (*lex non scripta*). [19] Як зазначає Ю.В. Щокін, відсутність письмового документа не означає відсутності джерел: письмові матеріали можуть підтверджувати усталені практики та волю держав у міжнародних відносинах [15]. Прикладами застосування міжнародного звичаєвого права є справи Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (Фурунджія, Купрешкіч та інші, Тадіч) і національних військових трибуналів, де суди використовували судову практику та міжнародні документи для визначення змісту норм, наприклад щодо катувань, переслідування як злочину проти людяності або визначення зґвалтування як міжнародного злочину [20,21].

У міжнародному кримінальному праві існують різні підходи до того, чи можна вважати судові рішення джерелом права, оскільки загалом вважається, що рішення міжнародних судів є актами застосування існуючих норм, а не самостійними джерелами права, тобто Міжнародний суд ООН чи інші міжнародні судові органи не створюють нових норм, а лише тлумачать і застосовують вже

наявне право. Безумовно, практика судів має значний вплив на розвиток та уточнення міжнародного права, оскільки її широко враховують при формуванні аргументів у міжнародних спорах і при застосуванні норм міжнародного кримінального права. Судові рішення допомагають уточнити зміст норм, підтвердити існуючі звичаї або показати, як норма застосовується на практиці, хоча формально вони не створюють обов'язкові норми для третіх сторін [21,20]. Ці джерела мають скоріше допоміжне значення у формуванні міжнародного кримінального права, зокрема вироки Нюрнберзького трибуналу та практики Міжнародного трибуналу колишньої Югославії, які сприяли утвердженню принципів міжнародної відповідальності за злочини та встановленню правил непоширення строків давності на такі злочини.

Особливої уваги набуває дискусія щодо можливості розглядати резолюції Організації Об'єднаних Націй як джерела міжнародного кримінального права, зокрема у сфері протидії транснаціональній злочинності. Як слушно зазначає В. В. Попко, діяльність Організація Об'єднаних Націй у галузі попередження злочинності є масштабною та системною, що підтверджується регулярним проведенням міжнародних конгресів, а також ухваленням значної кількості програмних документів і резолюцій. Вони, зокрема, узагальнені у спеціалізованому збірнику стандартів і моделей ООН у сфері попередження злочинності та кримінального правосуддя, який постійно оновлюється й доповнюється відповідно до нових викликів міжнародній безпеці.[22,21].

Доцільно зауважити, що більшість таких актів традиційно відносять до категорії так званого «м'якого права», оскільки вони не мають формально обов'язкової юридичної сили, проте це не зменшує їх практичного значення. Показовим прикладом є Рада Безпеки ООН та ухвалена нею Резолюція 1373 від 28 вересня 2001 року, прийнята у відповідь на зростання терористичних загроз. У цьому документі держави-члени закликають вжити комплекс правових та інституційних заходів для посилення боротьби з тероризмом, зокрема шляхом запровадження кримінальної відповідальності як за активне, так і за пасивне сприяння терористичній діяльності [21].

Таким чином, джерела міжнародного кримінального права є основою його правової системи, оскільки саме вони визначають, на яких нормах, принципах і правилах базується регулювання міжнародних кримінально-правових відносин. Через них встановлюються межі відповідальності, склад міжнародних злочинів, порядок переслідування та співпраці держав. Основними джерелами є міжнародні договори, міжнародні звичаї, загальні принципи права, судові рішення міжнародних та національних судів, а також офіційні позиції держав і наукові коментарі. Міжнародні договори, як Римський статут Міжнародного кримінального суду, Статути трибуналів, Женевські конвенції, Конвенція про запобігання злочину геноциду та інші, закріплюють матеріальні та процесуальні норми, визначають обов'язки держав та механізми міжнародної співпраці.

1.3 Принципи міжнародного кримінального права

Принципи міжнародного кримінального права посідають ключове місце в системі правового регулювання боротьби з міжнародною злочинністю, оскільки саме через них розкривається сутність цієї галузі права, її призначення та методи впливу на суспільні відносини. У загальнотеоретичному вимірі принципи права розглядаються як вихідні ідеї та основоположні начала, що відображають природу права як особливого соціального регулятора. У науковій статті А. С. Славка визначено, що принципи права – найбільш загальні положення та ідеї, які виражають закономірності правового розвитку, його соціальне призначення та можуть бути як безпосередньо закріплені в законі, так і виведені з його змісту. При цьому автор підкреслює їх важливе значення не лише для правотворчості, а й для правозастосування, зокрема у випадках прогалин у правовому регулюванні [25].

Подібний підхід простежується і в працях Т. Д. Лисько та А. М. Паламарчука, які акцентують увагу на тому, що принципи кримінального права є фундаментальними керівними засадами, які впливають із нормативного змісту кримінального законодавства та визначають напрями його розвитку. Водночас

автори обґрунтовують подвійний характер принципів, вказуючи на їх об'єктивно-суб'єктивну природу: з одного боку, вони відображають реальні закономірності суспільного розвитку, а з іншого – формуються через правосвідомість людини та закріплюються у праві в результаті усвідомленої діяльності законодавця [24].

Розвиваючи загальнотеоретичні підходи, С. С. Андрейченко зазначає, що загальні принципи права є притаманними всій правовій системі та одночасно знаходять своє відображення в окремих галузях, набуваючи в них специфічного змісту [26]. Це повною мірою стосується й міжнародного кримінального права, яке, з одного боку, спирається на загальноправові засади, а з іншого – формує власні галузеві принципи, обумовлені особливостями регулювання відносин у сфері протидії найтяжчим злочинам міжнародного характеру. При цьому значна частина принципів міжнародного кримінального права за своєю суттю корелює з основоположними принципами національного кримінального та кримінального процесуального права, що пояснюється подібністю регульованих суспільних відносин.

Особливу увагу проблематиці принципів міжнародного кримінального права приділяє А. Кассезе, який наголошує, що загальні принципи цієї галузі охоплюють, зокрема, принцип законності, презумпції невинуватості, рівності сторін, а також принцип відповідальності командування [7]. На думку науковця, застосування таких принципів на міжнародному рівні є результатом їх поступового перенесення з національних правових систем у сферу міжнародного правопорядку. А. Кассезе доходить до висновку, що у разі нечіткості або неповноти договірних чи звичаєвих норм міжнародного кримінального права саме загальні принципи можуть виконувати компенсаторну функцію, забезпечуючи належне правозастосування [7].

У цьому контексті важливим є й розмежування загальних принципів міжнародного права та спеціальних принципів міжнародного кримінального права. Логіка дослідження А. Кассезе підводить до того, що для визначення загальних принципів міжнародного права не завжди необхідний масштабний порівняльно-правовий аналіз усіх правових систем світу; достатнім є узагальнення

ключових рис міжнародного правопорядку. Водночас принцип поваги до прав людини, або людської гідності, розглядається як базовий для міжнародного кримінального права, що підтверджується практикою міжнародних судових установ [7].

Міжнародне кримінальне право як самостійна галузь міжнародного публічного права ґрунтується на багаторівневій системі принципів, що охоплює загальні принципи права, основні принципи міжнародного права та спеціальні (галузеві) принципи міжнародного кримінального права. На такому підході наполягають Т. Д. Лисько та А. М. Паламарчук, підкреслюючи, що саме поєднання цих рівнів забезпечує цілісність і внутрішню узгодженість правового регулювання у сфері протидії міжнародним злочинам [24].

Загальні принципи права мають особливе значення для міжнародного кримінального права, оскільки виконують фундаментальну функцію та слугують спільною методологічною основою як для національних, так і для міжнародних кримінально-правових механізмів. До таких принципів, як зазначають Т. Д. Лисько та А. М. Паламарчук, належать, зокрема, верховенство права, справедливість, гуманізм, законність, рівноправність, демократизм, а також принцип єдності юридичних прав і обов'язків. Аналогічну позицію висловлює і С. С. Андрейченко, наголошуючи, що загальні принципи права формують основу міжнародного кримінального права та визначають загальний напрям його розвитку [26,24].

Основні принципи міжнародного права, що також формують фундамент міжнародного кримінального права, містяться у Статуті Організації Об'єднаних Націй 1945 р., Декларації Генеральної Асамблеї ООН 1970 р. про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, а також у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.. Згідно з висновками С.С. Андрейченка, частина цих принципів є загально визначеними звичаєвими нормами міжнародного права [26]. До них належать: незастосування сили або погрози силою; суверенна рівність держав; право на самовизначення націй та народів; мирне врегулювання міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи держав; мирне співробітництво; сумлінне

виконання міжнародних договірних зобов'язань; непорушність державних кордонів, територіальна цілісність; повага та захист прав людини [18].

Попко В.В. зазначає, що принципи міжнародного права постійно трансформуються під впливом розвитку міжнародних відносин, зміни суспільних відносин і правового регулювання. Значні зміни відбулися наприкінці ХХ та на початку ХХІ століття, що підтверджується прийняттям Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. та низки інших ключових документів, які суттєво звузили сферу внутрішньої юрисдикції держав. Трансформація міжнародного співтовариства після Другої світової війни з 1945 р. змінила акцент з принципів звичаєвого права (суверенітет, визнання, згода, добра совість, свобода морів, відповідальність і самооборона) на принципи, закріплені у договірному праві, зокрема в Статуті ООН [35].

Вперше принципи міжнародного кримінального права отримали нормативне оформлення у Статуті Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців країн Осі 1945 р.. Це був комплекс принципів матеріального та процесуального міжнародного кримінального права, які були підтверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 95(І) від 11 грудня 1946 р. з рекомендацією включити їх у кодекс злочинів проти миру та безпеки людства або міжнародний кримінальний кодекс.

Іващенко В.О. підкреслює, що принципи міжнародного кримінального права мають імперативний характер і складаються як із загальновизнаних норм, так і норм, закріплених у міжнародних угодах. До загальновизнаних принципів належать норми Статуту та вироку Нюрнберзького трибуналу, які Генеральна Асамблея ООН у грудні 1946 р. рекомендувала використовувати для формування міжнародного кримінального права та розробки проекту кодексу злочинів проти миру і безпеки людства [28]. Андрейченко С.С. відзначає, що у Статуті Нюрнберзького трибуналу було сформульовано ключові принципи, які пізніше Комісія міжнародного права закріпила як «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу та виражені у його вироку» (1950). Попко В.В. підкреслює, що ці принципи були підтверджені Резолюцією 95(І) ГА ООН і

розглядаються як загально визнані норми, які сприяли подальшому розвитку міжнародного права [26]. На думку більшості науковців, у цьому документі поєднані принципи міжнародного матеріального права та міжнародного кримінального процесу [38].

Основний перелік принципів міжнародного права, визнаних Статутом Нюрнберзького трибуналу та відображених в його рішенні, включає: «будь-яка особа, яка вчинила діяння, що визнається міжнародним правом злочином, несе за нього відповідальність і підлягає покаранню; відсутність передбаченого національним законодавством покарання за діяння, яке визнається міжнародним правом злочином, не звільняє особу від відповідальності за міжнародним правом; статус особи як глави держави або високопосадовця не звільняє від міжнародної відповідальності за вчинені злочини; виконання наказу уряду або керівника не знімає відповідальності за міжнародним правом, якщо особа мала можливість свідомо обрати інший варіант дій; кожна особа, обвинувачена у вчиненні міжнародно-правового злочину, має право на справедливий розгляд справи на основі фактів та міжнародного права; співучасть у вчиненні злочину проти миру, воєнного злочину або злочину проти людяності також визнається міжнародно-правовим злочином» [38].

До міжнародно-правових злочинів, згідно з текстом документу, належать: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни, а також участь у змові чи загальному плані для вчинення таких дій); воєнні злочини (порушення законів і звичаїв війни, вбивства, жорстоке поводження або примусова праця цивільного населення, поводження з військовополоненими, вбивства заручників, мародерство та безпідставне руйнування населених пунктів); злочини проти людяності (вбивства, знищення, депортації та інші нелюдські дії щодо цивільного населення, а також переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами у зв'язку із злочинами проти миру або воєнними злочинами) [38].

У Статутах Міжнародних військових трибуналів по Югославії та Руанді закріплені ключові принципи міжнародного кримінального права, що регулюють

відповідальність фізичних осіб. Зокрема, юрисдикція трибуналів поширюється на фізичних осіб, які несуть відповідальність за вчинення, планування, підбурювання, наказ чи сприяння у вчиненні злочину. Посадове становище обвинученого не звільняє його від кримінальної відповідальності, а вчинення злочину за наказом може розглядатися лише як пом'якшувальна обставина, але не звільняє від відповідальності. Крім того, принцип *non bis in idem* гарантує, що особу не можна притягувати до суду двічі за один і той самий злочин [26,24].

Статути гібридних трибуналів, таких як Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне та Спеціальний трибунал по Лівану, також передбачають низку спеціальних принципів міжнародного кримінального права: індивідуальна кримінальна відповідальність, *non bis in idem*, справедливий судовий розгляд і презумпція невинуватості. Ці принципи формують основу захисту прав обвинувачених і гарантують рівність усіх перед законом, незалежно від посадового статусу, а також забезпечують дотримання належної процедури судового розгляду [24].

Лисько Т.Д. і Паламарчук А.М. наголошують, що галузеві принципи міжнародного кримінального права містяться у статутах міжнародних трибуналів *ad hoc*, гібридних трибуналів та Статуті Міжнародного кримінального суду [24]. Римський статут Міжнародного кримінального суду закріплює низку ключових галузевих принципів міжнародного кримінального права. Серед них виділяють принцип *non bis in idem*, за яким особа не може бути притягнута до відповідальності двічі за один і той самий злочин (ст. 20); *nullum crimen sine lege*, що визначає відсутність злочину без закону (ст. 22); *nulla poena sine lege*, який забороняє покарання без закону (ст. 23); принцип відсутності зворотної сили *ratione personae* (ст. 24); індивідуальну кримінальну відповідальність (ст. 25); виключення неповнолітніх з юрисдикції (ст. 26); неприпустимість посилення на посадове становище (ст. 27); відповідальність командирів та інших керівників (ст. 28); відсутність строку давності (ст. 29); регламентацію виконання наказу начальника або закону (ст. 33); а також презумпцію невинуватості (ст. 66) [35].

Слід зазначити, що одним із ключових елементів розвитку галузевих принципів міжнародного кримінального права є принцип компліментарності, який

закладено у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Цей принцип покликаний забезпечити пріоритет юрисдикції Міжнародного кримінального суду у випадках, коли держави відмовляються притягати до відповідальності осіб, які вчинили серйозні міжнародні злочини, водночас підтримуючи баланс між наднаціональною владою та суверенним правом держав здійснювати переслідування власних громадян без зовнішнього втручання [24]. Андрейченко С.С. підкреслює, що принцип компліментарності у Римському статуті є унікальним, оскільки надає державам провідну роль у забезпеченні міжнародного кримінального правосуддя всередині їхніх національних систем. Автор аналізує і встановлює, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду має додатковий характер щодо кримінальної системи держав-учасниць, а виконання національної кримінальної юрисдикції не лише право, а й обов'язок держав, що гарантує ефективність міжнародного правосуддя та відповідальність за серйозні злочини проти людства [26,35].

Таким чином, принципи міжнародного кримінального права виконують важливу роль у формуванні ефективної системи правового регулювання відносин у сфері боротьби з міжнародною злочинністю, оскільки вони визначають основні засади, за якими здійснюється притягнення осіб до відповідальності за найтяжчі злочини, забезпечують гарантії справедливого судового розгляду та захист прав обвинувачених. Ці принципи поєднують загальні положення міжнародного та національного права з особливими нормами, що враховують специфіку регулювання відносин у сфері протидії злочинам проти миру, воєнним злочинам і злочинам проти людяності.

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

2.1 Поняття та специфіка об'єкта міжнародного кримінального права

Об'єкт міжнародного кримінального права не зводиться до формального переліку заборонених діянь чи абстрактного уявлення про міжнародну злочинність. Його зміст формується навколо тих суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реагуванням міжнародного співтовариства на найтяжчі посягання, що виходять за межі внутрішньодержавного правопорядку. Йдеться про сферу, де правове регулювання вже не прив'язане виключно до суверенітету однієї держави, а охоплює взаємодію держав, міжнародних органів та індивідів у процесі встановлення, переслідування і притягнення до відповідальності за діяння, що мають міжнародне значення. Саме через цю взаємодію формується особливий правовий простір, у межах якого функціонує міжнародне кримінальне право. Розуміння об'єкта цієї галузі потребує врахування того, що він охоплює не лише матеріальну сторону протиправної поведінки, а й механізми її правової оцінки та реагування на неї на міжнародному рівні. Це визначає його відмінність від традиційних підходів національного кримінального права, де об'єкт здебільшого обмежується внутрішніми суспільними відносинами.

Важливо враховувати, що більшість кримінально-правових відносин формується на рівні національних правових систем, оскільки саме держави визначають криміналізацію діянь та встановлюють механізми їх переслідування. Водночас у випадках, коли йдеться про найтяжчі злочини, що виходять за межі національних кордонів або становлять загрозу міжнародному миру і безпеці, виникає потреба у міжнародно-правовому регулюванні та координації зусиль держав, тому це зумовлює існування міжнародного кримінального права як наднаціонального механізму реагування на найбільш серйозні посягання.

Об'єкт кримінально-правової охорони в міжнародному вимірі описується не лише як суспільні відносини, а як комплекс соціально значущих благ: міжнародний правопорядок, мир, безпека людства, права людини, режими міжнародного гуманітарного права [86]. У доктрині виділяють кілька підходів до поняття міжнародного злочину: як порушення імперативних норм *jus cogens*; як діяння, що втілює найвищий рівень суспільної небезпеки (*malum in se*); як посягання на міжнародний мир та безпеку; як складний акт, вбудований в інституціоналізовану політику і підвладний універсальній юрисдикції [87, 86].

У такому підході об'єкт міжнародного кримінального права втрачає суто абстрактний характер і набуває чітко вираженої нормативної прив'язки до системи міжнародних зобов'язань держав та юрисдикційних механізмів. Його межі визначаються не тільки змістом охоронюваних благ, а й здатністю міжнародного права забезпечити реакцію на їх порушення через інституційні форми, насамперед міжнародні судові органи та національні юрисдикції, які діють у режимі співробітництва [89, 88]. У цій площині об'єкт міжнародного кримінального права не існує поза механізмом відповідальності. Саме можливість кримінального переслідування на міжнародному рівні надає відповідним суспільним відносинам якість правової охорони. Тому йдеться не лише про закріплення певних цінностей у міжнародних актах, а про їх трансформацію в обов'язкові для дотримання приписи, порушення яких тягне персоналізовану відповідальність [87, 89].

Окремого значення набуває те, що структура об'єкта не є однорідною, оскільки у ній поєднуються як матеріальні елементи, пов'язані із захистом конкретних благ, так і інституційні, що відображають функціонування міжнародної кримінальної юстиції як системи реагування [87]. Саме це поєднання дозволяє відмежувати міжнародне кримінальне право від суміжних галузей міжнародного публічного права, де відсутній прямиий механізм індивідуальної кримінальної відповідальності. Відмінність міжнародного кримінального права від інших підгалузей міжнародного публічного права проявляється саме в тому, що його об'єкт завжди "прив'язаний" до механізму персональної відповідальності [90]. У класичних міжнародно-правових конструкціях порушення норм переважно

тягне відповідальність держави як суб'єкта. У міжнародному кримінальному праві ситуація інша: центральною фігурою стає індивід, а сам об'єкт охоплює такі суспільні відносини, де держава виступає не як єдиний носій відповідальності, а як учасник системи переслідування та співробітництва [91].

У цьому полягає ще одна специфіка: об'єкт міжнародного кримінального права формується не лише через закріплення заборон, а через створення механізмів їх реалізації. Наявність міжнародних трибуналів, а також постійних інституцій на кшталт Міжнародного кримінального суду, змінює сам характер охоронюваних відносин. Вони набувають процесуального виміру, оскільки включають не тільки сам факт посягання на міжнародно значущі блага, а й порядок реагування на такі посягання [48].

Ця багаторівневність об'єкта проявляється і в тому, що він не є сталим за своїм змістом. Його наповнення змінюється разом із розвитком міжнародного права та практики міжнародних судових органів. Те, що раніше розглядалося як внутрішньодержавне питання, поступово переходить у площину міжнародного кримінального реагування, якщо такі діяння набувають системного характеру або зачіпають інтереси міжнародної спільноти. У цьому сенсі об'єкт міжнародного кримінального права не є раз і назавжди визначеною категорією, тому що він формується через практику застосування норм і поступове розширення сфери міжнародної кримінальної юрисдикції. Важливим є й те, що об'єкт цієї галузі не існує ізольовано від політико-правового контексту. Його функціонування завжди пов'язане з питанням міжнародної безпеки та реакції держав на найтяжчі злочини. Саме тому міжнародне кримінальне право розвивається не лише як система норм, а як механізм узгодження інтересів держав, міжнародних організацій та суспільства в цілому щодо меж допустимої поведінки в умовах збройних конфліктів і масових порушень прав людини [87, 89, 88].

На нашу думку, об'єкт міжнародного кримінального права має складну багаторівневу природу і виходить за межі класичного розуміння як лише суспільних відносин. Він охоплює як міжнародно значущі цінності (мир, безпеку людства, міжнародний правопорядок), так і механізми їх захисту через систему

міжнародної кримінальної юстиції. Його специфіка полягає у поєднанні матеріального та інституційного вимірів, що проявляється у взаємодії міжнародних судових органів, держав і індивідів у процесі притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Об'єкт не є статичним і змінюється відповідно до розвитку міжнародного права та практики його застосування, він виступає динамічною категорією, яка забезпечує зв'язок між міжнародними правовими цінностями та механізмами їх кримінально-правової охорони.

2.2 Поняття, склад та класифікація міжнародних злочинів

Проблематика визначення поняття, складу та класифікації міжнародних злочинів посідає центральне місце у сучасному міжнародному кримінальному праві, оскільки саме через ці категорії формується уявлення про межі криміналізації найбільш небезпечних посягань на основі міжнародного правопорядку. На відміну від злочинів, передбачених національними правовими системами, міжнародні злочини характеризуються тим, що їх заборона впливає з норм загального міжнародного права, а притягнення до відповідальності пов'язане з визнанням інтересу всієї міжнародної спільноти у їх переслідуванні.

У науковій доктрині міжнародного кримінального права значна увага приділяється з'ясуванню змісту поняття міжнародного злочину, що зумовлено його складною правовою природою та історичною еволюцією. Зокрема, Зелінська Н.А. у своїх працях звертає увагу на те, що витoki цього поняття слід шукати у природно-правових уявленнях про злочин як порушення універсальних засад справедливості. У цьому контексті вона посилається на ідеї Гуго Гроція, який обґрунтував можливість солідарного переслідування особи, що вчинила так званий «природний злочин», незалежно від місця його вчинення [42,43]. У межах природно-правового підходу визнавалося, що держава, яка поділяє основи міжнародного порядку, вправі або самостійно притягнути до відповідальності осіб,

винних у вчиненні таких діянь, навіть якщо вони були скоєні поза її територією, або передати їх іншій державі. Автор звертає увагу на те, що у XIX столітті практика видачі осіб значною мірою визначалася політичними факторами, а не характером кримінальних правопорушень, що свідчить про відсутність усталеного розуміння міжнародного злочину у сучасному значенні [42,43].

У подальших дослідженнях, зокрема у праці «Природно-правова інтерпретація поняття “міжнародний злочин”», Н. А. Зелінська наголошує, що сучасне розуміння цієї категорії сформувалося у зв'язку з розвитком міжнародної кримінальної юстиції. Вирішальне значення у цьому процесі мали положення Нюрнберзького статуту, які закріпили можливість криміналізації діянь на міжнародному рівні незалежно від їх визнання злочинними у національному праві. Саме з цього моменту, як зазначає дослідниця, поняття злочину вийшло за межі внутрішньодержавного правопорядку [43]. Характеризуючи сутність міжнародного злочину, варто підкреслити його відносну автономію від національного кримінального права. Це означає, що міжнародне право може як не визнавати злочинними окремі діяння, передбачені внутрішнім законодавством, так і, навпаки, криміналізувати такі форми поведінки, які не отримали відповідної оцінки на національному рівні. Такий підхід обґрунтовується необхідністю забезпечення кримінально-правового захисту основоположних загальнолюдських цінностей незалежно від політичної волі окремих держав.

У сучасній доктрині міжнародного права визначення поняття міжнародного злочину тісно пов'язується з характеристикою тих діянь, які становлять загрозу не окремим державам, а міжнародному співтовариству в цілому. Зокрема, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко обґрунтовують необхідність виокремлення цієї категорії через існування діянь, що підривають основи міждержавних відносин і безпосередньо впливають на стабільність міжнародного правопорядку. У цьому контексті міжнародний злочин розглядається як особливий різновид правопорушення, який підпадає під регулювання міжнародного кримінального права саме через масштаб і характер завданої шкоди [45].

Як підкреслюють дослідники, визначальною ознакою міжнародного злочину є його підвищена суспільна небезпечність, що проявляється у тяжкості діяння, характері порушеного міжнародного зобов'язання та наслідках, які виходять за межі національної юрисдикції. У зв'язку з цим відповідальність за такі діяння має узагальнений характер: держава може нести міжнародно-правову (політичну та матеріальну) відповідальність, тоді як фізичні особи, зокрема глави держав, посадові особи чи безпосередні виконавці підлягають індивідуальній кримінальній відповідальності перед міжнародною спільнотою.

Поряд із цим у науковій літературі проводиться розмежування між різними видами міжнародних правопорушень. Так, Журковська Я., Дранчук Л. пропонують класифікувати їх залежно від особливостей суб'єкта та суб'єктивної сторони на міжнародні злочини, злочини міжнародного характеру та інші міжнародні делікти [44]. У цій системі саме міжнародні злочини займають найвищий рівень за ступенем небезпечності. На думку зазначених авторів, міжнародні злочини становлять собою порушення міжнародних зобов'язань, що мають фундаментальне значення для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, йдеться про найбільш тяжкі посягання на основоположні принципи і норми міжнародного права, які зачіпають інтереси людства в цілому та створюють загрозу міжнародному миру і безпеці.

Характерними рисами таких злочинів є їх тісний зв'язок із діяльністю держави, оскільки вони, як правило, вчиняються за участю державного механізму або за сприяння посадових осіб, в той самий час вони можуть реалізовуватися і безпосередніми виконавцями, дії яких інтегровані у відповідну політику чи практику. Важливою ознакою є також те, що такі діяння посягають на основи міжнародного правопорядку та зумовлюють настання як відповідальності держави, так і індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб, яка може реалізовуватися як у міжнародній, так і у національній юрисдикції [44].

Важливим для правильного розуміння сутності міжнародних злочинів є їх відмежування від суміжної категорії – злочинів міжнародного характеру. На відміну від міжнародних злочинів, злочини міжнародного характеру – це діяння

фізичних осіб, які посягають на інтереси двох або більше держав, а також можуть зачіпати права міжнародних організацій, юридичних чи фізичних осіб. Як зазначають Я. М. Журковська та Л. М. Дранчук, їх специфіка полягає в тому, що вони не пов'язані безпосередньо з реалізацією державної політики, а вчиняються окремими особами поза межами офіційної діяльності державних органів [44].

У доктрині до цієї категорії відносять досить широкий спектр правопорушень. Зокрема, йдеться про діяння, що підривають стабільність міжнародних відносин, такі як тероризм, незаконна торгівля зброєю, фінансування терористичних організацій або участь у транснаціональних злочинних угрупованнях; правопорушення, які негативно впливають на економічний і соціальний розвиток держав, включаючи фальшування грошей, контрабанда, відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, ухилення від міжнародних санкцій, кіберзлочини (наприклад, атаки на банківські системи чи державні реєстри), а також злочини у сфері довкілля, як-от незаконна вирубка лісів чи транскордонне перевезення небезпечних відходів; посягання на основні права людини, зокрема рабство, торгівля людьми, катування, незаконне поширення порнографії, примусова праця, сексуальна експлуатація, насильницьке зникнення осіб, незаконне позбавлення волі або експлуатація дітей.

Традиційно окремо виділяють злочини, що вчиняються у відкритому морі, до них належать піратство, ненадання допомоги особам, які перебувають у небезпеці, забруднення морського середовища, а також незаконний вилов водних ресурсів чи перевезення заборонених вантажів морськими шляхами. Крім того, до цієї категорії можуть бути віднесені діяння, вчинені у зоні збройних конфліктів, якщо вони не досягають рівня міжнародних злочинів, але порушують права цивільного населення чи інших захищених осіб.

Я. М. Журковська та Л. М. Дранчук звертають увагу на те, що ключовими ознаками злочинів міжнародного характеру є їх транскордонний вплив, оскільки вони зачіпають інтереси кількох держав або інших суб'єктів, а також індивідуальний характер відповідальності. На відміну від міжнародних злочинів, відповідальність за такі діяння реалізується переважно в межах національної

кримінальної юрисдикції, навіть попри те, що вони можуть бути врегульовані міжнародними договорами [44].

У міжнародному праві злочин розглядається як особлива форма суспільно небезпечного діяння, що характеризується протиправністю, винністю, караністю та суспільною небезпекою, його визначення вимагає правової кваліфікації, яка дозволяє зіставити конкретну поведінку з нормами міжнародного кримінального права. Як підкреслює Зубанський М.К., для наявності складу міжнародного злочину необхідно встановити сукупність юридично значущих ознак: об'єкт правопорушення, об'єктивну сторону, суб'єкта та суб'єктивну сторону діяння, а також відповідність цих елементів нормам міжнародного та національного кримінального права [46]. Аналіз практики застосування положень міжнародного кримінального права дозволяє виділити обов'язкові складові (елементи), що забезпечують правову визначеність міжнародного злочину.

У кримінальному праві виділяють чотири фундаментальні елементи, що формують кримінальне діяння: особа (human being), злочинний намір (mens rea), діяння (actus reus) та завдання шкоди (injury). Першим критерієм є те, що протиправний вчинок має бути здійснений людиною, оскільки неживі об'єкти або тварини не можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності [47]. На нашу думку, кримінальна відповідальність передбачає усвідомлену поведінку та моральний вибір. Ми вважаємо, що здатність особи розуміти наслідки своїх дій і нести за них правові наслідки є ключовим фактором, який відокремлює людину як суб'єкта права від інших істот, а це у свою чергу створює основу для справедливого правосуддя та логічно пояснює, чому закон концентрується на людській поведінці, а не на випадкових або природних явищах.

Другим визначальним елементом складу злочину виступає «mens rea», під яким у міжнародному кримінальному праві розуміють внутрішнє психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, тобто її усвідомлення та волю щодо протиправної поведінки. Відоме положення «actus non facit reum nisi mens sit rea» відображає базовий принцип, відповідно до якого саме поєднання зовнішнього діяння та внутрішнього наміру формує підставу для кримінальної

відповідальності. Історично цей підхід сформувався у межах англійської правової традиції, де було обґрунтовано, що сам по собі факт вчинення дії ще не дає підстав для покарання без встановлення вини особи [47].

Зміст «mens rea» розкривається через такі взаємопов'язані категорії, як мотив, намір і знання, кожна з яких відіграє окрему роль у процесі кваліфікації злочину. Мотив відображає внутрішні причини поведінки особи, однак, як слушно підкреслюється у науковій літературі, він не має самостійного вирішального значення для встановлення вини, а лише допомагає з'ясувати спрямованість дій. Натомість намір характеризує свідоме прагнення досягти певного результату і виступає ключовим показником того, що особа діяла не випадково, а цілеспрямовано. Водночас знання охоплює усвідомлення обставин, які надають діянню злочинного характеру, і може проявлятися у різних формах, зокрема як фактичне або конструктивне усвідомлення ситуації [50].

На нашу думку, саме поєднання цих елементів дозволяє найбільш повно відобразити психологічну сторону злочину, оскільки жоден із них окремо не здатний забезпечити об'єктивну оцінку поведінки особи. Ми вважаємо, що особливе значення «mens rea» полягає в тому, що вона забезпечує баланс між формальним застосуванням норм права та принципом справедливості, адже дозволяє відрізнити свідоме правопорушення від випадкових або вимушених дій, саме тому у міжнародному кримінальному праві приділяється підвищена увага доведенню психічного елементу, особливо у справах, що стосуються найбільш тяжких злочинів.

Практика підтверджує важливість цього підходу. Так, у рішеннях англійських судів, зокрема у справах *R. v. Prince* (1875) та *R. v. Tolson* (1889), було продемонстровано різні підходи до оцінки вини: у першому випадку відповідальність наставала навіть за відсутності прямого наміру, тоді як у другому суд визнав, що добросовісна помилка може виключати кримінальну відповідальність. Як зазначають К. Боас, Дж. Бішофф та Н. Рід, у праці «*Elements of Crime*», навіть у правових системах, де термін *mens rea* прямо не закріплений,

його зміст реалізується через категорії умислу, недобросовісності чи знання, що підтверджує універсальний характер цього елементу у кримінальному праві [47].

Об'єктивна сторона злочину, яка в теорії міжнародного кримінального права позначається терміном *actus reus*, відображає зовнішній прояв протиправної поведінки особи та охоплює конкретні дії або бездіяльність, що спричиняють або можуть спричинити шкоду охоронюваним правом інтересам. Інакше кажучи, йдеться про фактичний бік правопорушення, який піддається безпосередньому спостереженню та доказуванню у процесі кримінального провадження [52]. Важливою ознакою такого діяння є його вольовий характер: лише ті дії, які здійснюються під контролем свідомості та волі особи, можуть визнаватися складовою злочину. Відповідно, поведінка, що має мимовільний або рефлекторний характер, наприклад у стані втрати свідомості чи внаслідок фізіологічних розладів, не утворює об'єктивної сторони злочину, оскільки позбавлена ознаки усвідомленості [47]. Зміст *actus reus* не обмежується лише активними діями, такими як застосування насильства, знищення майна або інші форми фізичного впливу. У сучасному кримінальному праві все більшого значення набуває й бездіяльність, яка може визнаватися протиправною за умови, що на особу був покладений юридичний обов'язок діяти. У таких випадках невиконання цього обов'язку розглядається як форма кримінально караної поведінки, зокрема у ситуаціях, пов'язаних із недбалістю або ігноруванням встановлених правил [51].

На нашу думку, розуміння *actus reus* як виключно фізичного прояву поведінки є дещо спрощеним, оскільки в сучасних умовах важливу роль відіграє також контекст, у якому відбувається діяння. Ми вважаємо, що для повноцінної оцінки об'єктивної сторони злочину необхідно враховувати не лише сам факт дії чи бездіяльності, але й обставини, за яких вони були вчинені, включаючи соціальну ситуацію, статус суб'єкта та характер його обов'язків. Це особливо актуально для міжнародного кримінального права, де злочини часто здійснюються в умовах збройних конфліктів або складних ієрархічних структур, що ускладнює встановлення безпосереднього виконавця та причинно-наслідкових зв'язків. Крім того, на нашу думку, значення *actus reus* полягає не лише у фіксації факту

протиправної поведінки, але й у визначенні меж кримінальної відповідальності, саме через аналіз об'єктивної сторони стає можливим відмежування злочинних діянь від аморальних, але не протиправних вчинків, що має принципове значення для забезпечення правової визначеності та недопущення надмірного втручання держави у сферу приватної поведінки особи.

Важливою складовою елементів злочину є настання шкоди або створення реальної загрози її заподіяння охоронюваним законом інтересам. У кримінально-правовій доктрині шкода розглядається як негативний результат протиправної поведінки, що може проявлятися у різних формах: фізичне посягання на життя та здоров'я людини, завдання моральних страждань, приниження честі та гідності, а також матеріальні збитки. Відповідно до положень Кримінального кодексу України, шкода охоплює як матеріальні, так і нематеріальні наслідки діяння, що свідчить про комплексний підхід до оцінки суспільної небезпеки [53].

Саме тому встановлення факту шкоди або створення загрози її настання є обов'язковою умовою для визнання діяння злочином, адже без цього відсутній критерій суспільної небезпечності, який обґрунтовує кримінальну відповідальність. Водночас шкода у складі злочину не завжди має виключно матеріальний характер, так як достатньо довести, що поведінка особи створює загрозу заподіяння шкоди, що особливо актуально для формальних складів злочинів. Це дозволяє реалізовувати превентивну функцію міжнародного кримінального права та запобігати більш тяжким наслідкам у майбутньому [47]. На нашу думку, значення шкоди як елемента складу злочину не обмежується лише фіксацією негативного результату. Ми вважаємо, що саме через поняття шкоди відбувається оцінка соціальної значущості діяння, адже воно дозволяє визначити, чи дійсно поведінка особи вимагає державного втручання у формі кримінальної відповідальності.

Після аналізу складу злочину природно виникає потреба у систематизації самих злочинів. Розуміння окремих елементів дає змогу оцінити конкретне протиправне діяння, але для ефективного правозастосування важливо визначити, до якої категорії чи групи воно належить. Класифікація злочинів дозволяє

структурувати різноманітні прояви протиправної поведінки, визначити їх суспільну небезпечність та встановити відповідну міру покарання. На нашу думку, класифікація злочинів є логічним продовженням аналізу складу злочину, тому що вона не лише допомагає законодавцю та судовій практиці визначати тяжкість і наслідки діянь, а й виступає інструментом превенції, дозволяючи зрозуміти, які дії потребують особливої уваги з боку міжнародної спільноти.

За визначенням Налуцишина В.В. та Налуцишина Р.В., міжнародний злочин слід розуміти як протиправне діяння, що порушує міжнародну безпеку та глобальний правопорядок, і яке визнано кримінально караним за узгодженням суверенних держав. Слід зауважити, що наразі немає єдиної, остаточно сформованої системи міжнародних злочинів, оскільки міжнародне кримінальне право продовжує розвиватися, але водночас у численних міжнародних документах існує певна класифікація таких злочинів.

Вперше систематизація міжнародних злочинів була представлена у Статуті та вирокі Нюрнберзького трибуналу 1945 року. Згідно з цими документами, міжнародні злочини поділяються на три категорії: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Стаття 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу охоплює діяльність, пов'язану з плануванням, підготовкою та веденням агресивної війни або війни, що порушує міжнародні угоди чи гарантії, а також участь у змовах, спрямованих на здійснення таких дій [54, 56].

Рубаненко Н. зазначає, що Римський статут Міжнародного кримінального суду визначив обмежене коло діянь, які можуть розглядатися цим судом, зокрема до них належать злочини проти людяності, геноцид, злочин агресії та воєнні злочини [55]. Микієвич М. і Навроцький В. виділяють основні категорії міжнародних злочинів, визначені Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Як вже зазначалося вище, до них належить геноцид, що передбачає навмисні дії, спрямовані на повне або часткове знищення певних національних, етнічних, расових або релігійних груп, зокрема через вбивства, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, створення неприпустимих умов життя, перешкоди дітонародженню або насильницьку передачу дітей.

Окремо відзначаються злочини проти людяності, що охоплюють систематичні чи масові атаки проти цивільного населення, включно з вбивствами, депортаціями, примусовим рабством та іншими формами насильницького переміщення людей, що здійснюються усвідомлено. Воєнні злочини передбачають грубі порушення норм Женевських конвенцій, тоді як злочин агресії включає планування, підготовку або реалізацію актів агресії, які за своїми масштабами та серйозністю порушують принципи Статуту ООН [8,35].

Таким чином, попри наявність численних наукових підходів до визначення та класифікації міжнародних злочинів, у міжнародному кримінальному праві досі відсутня єдина, універсальна система класифікації. Це зумовлено як еволюційним характером самого міжнародного права, так і різною природою відповідних діянь, що охоплюють широке коло порушень – від посягань на міжнародний мир і безпеку до грубих порушень прав людини та норм міжнародного гуманітарного права. Міжнародні злочини становлять особливу категорію правопорушень, які виходять за межі національного права і зачіпають фундаментальні інтереси міжнародного співтовариства, їхня природа передбачає поєднання високого рівня суспільної небезпеки, участі державних або організаційних структур та індивідуальної відповідальності осіб. Класифікація таких злочинів допомагає визначити механізми переслідування, ступінь тяжкості діянь і форму відповідальності, одночасно забезпечуючи превентивну функцію міжнародного кримінального права.

Слід зазначити, що класифікація міжнародних злочинів формується не лише на основі доктринальних підходів, а й завдяки практиці міжнародних судових установ. Саме практика Міжнародного кримінального суду, а також *ad hoc* трибуналів, дозволяє конкретизувати зміст окремих категорій злочинів, уточнювати їх елементи та встановлювати критерії відповідальності, це підкреслює, що класифікація міжнародних злочинів є не абстрактним поняттям, а дієвим інструментом правозастосування. Водночас класифікація носить умовний характер, оскільки окремі діяння можуть поєднувати ознаки різних категорій злочинів, наприклад, акти геноциду можуть включати як воєнні злочини, так і

злочини проти людяності, що ускладнює однозначне віднесення конкретного діяння до однієї категорії. Така гнучкість класифікації у свою чергу демонструє потребу у комплексному підході до визначення міжнародного злочину, з урахуванням усіх його об'єктивних та суб'єктивних ознак.

2.3 Відповідальність за міжнародні злочини в міжнародному кримінальному праві

Відповідальність за міжнародні злочини забезпечує реалізацію принципу верховенства права на глобальному рівні та спрямована на захист міжнародної безпеки, прав людини і світового правопорядку. Міжнародні злочини, зокрема геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресія, мають надзвичайно серйозний характер і наслідки, що виходять за межі національних юрисдикцій, тому відповідальність за такі діяння передбачає не лише покарання винних осіб, а й створення механізмів превенції, стимулювання дотримання міжнародних норм і формування міжнародної правової культури.

Система міжнародної кримінальної відповідальності формувалася історично через ключові судові практики та нормативні акти, починаючи з Нюрнберзького та Токійського трибуналів і продовжуючи розвитком Міжнародного кримінального суду та інших спеціалізованих міжнародних трибуналів. Римський статут Міжнародного кримінального суду чітко визначив коло діянь, за які особа може нести кримінальну відповідальність на міжнародному рівні, та встановив принципи індивідуальної відповідальності, включно з обов'язком нести покарання незалежно від офіційного статусу чи посадового становища.

Починаючи з середини ХХ століття, у міжнародному праві закріпився принцип кримінальної відповідальності фізичних осіб за вчинення міжнародних злочинів, що свідчить про прагнення світового співтовариства забезпечити верховенство права на глобальному рівні та захист міжнародної безпеки. Як зазначає Мануїлова К.В., не всі порушення норм міжнародного права підлягають кримінальному переслідуванню, а лише найбільш серйозні діяння, що порушують права людини та міжнародне гуманітарне право, визнаються міжнародними

злочинами. До таких категорій належать геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, причому ці порушення отримали своє закріплення в численних міжнародних конвенціях, що підкреслює їх обов'язковість для держав, які їх підписали [57].

Розвиток принципу індивідуальної відповідальності фізичних осіб відбувався через ключові міжнародні судові інституції. Так, Гладиш Л.С. та Камінська Н.В. відзначають, що відповідальність фізичних осіб була закріплена у Статутах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди, а пізніше детально врегульована в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Важливо, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на всіх фізичних осіб незалежно від того, чи є вони представниками державної влади чи звичайними фізичними особами, що підтверджує універсальний характер кримінальної відповідальності за міжнародні злочини.

Тож, відповідальність у міжнародному праві стосується не лише фізичних осіб, а й державних суб'єктів, і є невід'ємним принципом міжнародного права. Микієвич М. і Навроцький В. підкреслюють, що протиправні дії суб'єкта тягнуть за собою міжнародно-правові наслідки, саме тому відповідні норми закріплені як у міжнародних договорах, так і в резолюціях ООН та інших міжнародних організацій, що визначають механізми реалізації відповідальності за порушення міжнародних норм. Наприклад, ст. 39, 41 і 42 Статуту ООН визначають процедури реагування на вчинення міжнародних злочинів проти миру і безпеки. Крім того, до числа міжнародних актів, що передбачають відповідальність, належать Конвенція про міжнародну відповідальність за збитки, заподіяні космічними об'єктами 1972 р., Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду 1973 р., а також Конвенція про попередження геноциду і покарання за нього 1948 р. [8].

Особливістю міжнародної кримінальної відповідальності є її реалізація на наднаціональному рівні, що передбачає участь міжнародних органів, таких як Міжнародний кримінальний суд, у процесі переслідування винних осіб. На відміну від національної юрисдикції, у міжнародній системі ключову роль відіграє

співтовариство держав, яке через спеціалізовані органи застосовує примус і забезпечує реалізацію правосуддя. Відповідальність настає за вчинення діянь, що містять ознаки міжнародного злочину, і виражається у негативних наслідках для винної особи, незалежно від того, чи є вона фізичною особою чи державою, причому процедура переслідування регламентується міжнародними правовими актами, зокрема Римським статутом Міжнародного кримінального суду [8].

Міжнародно-правова відповідальність спрямована на запобігання новим порушенням міжнародного права, вплив на поведінку держав і стимулювання добровільного виконання міжнародних зобов'язань. Вона виконує дві основні функції: репараційну, яка полягає у відновленні порушеного права та відшкодуванні збитків, та каральну, спрямовану на покарання за серйозні міжнародні злочини. Як зазначають Микієвич М. і Навроцький В., каральна функція активується саме у випадках тяжких порушень міжнародного права, таких як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресія, тоді як репараційна зазвичай застосовується до менш тяжких правопорушень [8].

Важливим елементом міжнародного кримінального права є принцип індивідуалізації відповідальності, що передбачає визначення обсягу та характеру покарання залежно від тяжкості злочину та ролі конкретної особи у його вчиненні. Історично цей принцип було реалізовано під час Нюрнберзького процесу, де обвинувачені отримали різні міри покарання залежно від участі у злочинах. Не менш значущим є принцип персоніфікації відповідальності, який підкреслює, що навіть якщо злочин здійснює колективний суб'єкт, його персонально несе конкретна особа, що представляє організацію. Нюрнберзький трибунал остаточно відкинув «доктрину державного акту», згідно з якою відповідальність покладалася лише на державу, і встановив, що дії конкретних осіб повинні кваліфікуватися як злочинні.

Високе посадове становище обвинуваченого розглядається як обтяжуюча обставина, оскільки воно передбачає знання норм права та можливість впливати на виконання незаконних дій. Цей підхід закріплений у сучасних міжнародних актах, зокрема у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Нарешті,

принцип невідворотності відповідальності гарантує, що будь-яка особа, яка вчинила міжнародний злочин, підлягає покаранню, а уникнення відповідальності неможливе. Його реалізація яскраво проявилася під час судових процесів після Другої світової війни і є фундаментом сучасного міжнародного кримінального правосуддя.[8]

Сучасним прообразом міжнародної кримінальної відповідальності стали Статути Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу щодо Руанди, які закріпили можливість переслідування осіб за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Так, ст. 1 Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії передбачає повноваження трибуналу здійснювати судове переслідування осіб, відповідальних за тяжкі злочини, вчинені на території колишньої Югославії [58]. Римський статут Міжнародного кримінального суду систематизував ці принципи, визначивши критерії настання відповідальності та процедури притягнення до неї.

Водночас у практичній площині залишаються невирішені проблеми, пов'язані з невідворотністю відповідальності: не всі держави підписали або ратифікували Римський статут, існують складнощі з передачею та видачею осіб для притягнення до відповідальності, а ефективність Міжнародного кримінального суду значною мірою залежить від підтримки держав-учасниць та роботи його Прокурора і Офісу. З тексту статей 24, 25 та 31 Римського статуту можна зробити висновок, що настання кримінальної відповідальності завжди пов'язане з вчиненням діяння, що містить ознаки міжнародного злочину, при цьому визначаються й обставини, за яких особа може бути звільнена від покарання [35].

Поряд із принципом індивідуальної відповідальності міжнародне кримінальне право передбачає обставини, що можуть виключати кримінальну відповідальність фізичної особи, вони дозволяють збалансувати суворість правосуддя із захистом прав і життєвих інтересів особи та забезпечують адекватне застосування принципу пропорційності у міжнародних процесах. Як зазначають Броневицька О.М. та Серкевич І.Р., ці обставини враховуються для визначення

меж відповідальності фізичної особи за тяжкі міжнародні злочини, зокрема воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид [59].

Однією з класичних підстав є необхідна оборона, передбачена ст. 31 Статуту Міжнародного кримінального суду, яка визнає, що особа, яка діяла з метою відвернути небезпеку життю чи майну, не підлягає кримінальній відповідальності, якщо її дії були пропорційними загрозі [35, 59]. Необхідна оборона визнавалася підставою для звільнення від відповідальності ще в національних судах після Другої світової війни, і Комісія з воєнних злочинів підтвердила її застосовність у понад 2000 процесах. Важливо, що небезпека повинна бути реальною, а не уявною, а реакція особи – своєчасною і співмірною загрозі. При цьому закон розрізняє індивідуальну та колективну оборону: лише дії, що відповідають вимогам індивідуальної необхідної оборони, можуть слугувати підставою для виключення відповідальності, тоді як участь у колективних діях не звільняє від кримінальної відповідальності, окрім випадків, коли ці дії охоплюються нормами індивідуальної оборони.

Ще однією підставою є психічне захворювання або розлад, що передбачає, що особа не могла усвідомлювати незаконність свого діяння або керувати ним. Як зазначають Броневицька О.М. та Серкевич І.Р., практика Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії свідчить, що для застосування цієї обставини необхідна експертиза психічного стану підсудного, і лише у випадку доведеної неосудності особа може бути звільнена від відповідальності [59, 58]. При цьому «знижена розумова відповідальність» може впливати лише на пом'якшення покарання, а не на повне звільнення від відповідальності, оскільки вчинене діяння залишається злочином. У Міжнародному кримінальному суді Прокурор, як безсторонній представник правосуддя, зобов'язаний дослідити докази як за обвинуваченням, так і на захист, що ускладнює застосування цієї підстави [35].

Ще одним випадком є сп'яніння, визначене ст. 31 Статуту Міжнародного кримінального суду. Особа, яка в момент учинення злочину не могла усвідомлювати протиправність своїх дій через алкогольне чи наркотичне сп'яніння, не підлягає кримінальній відповідальності [35, 59]. Однак, якщо стан

сп'яніння був добровільним, а особа усвідомлювала ризик вчинення злочину або ставилася до нього недбало, така обставина не звільняє від відповідальності і, навпаки, може розглядатися як обтяжуюча. Практика Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії підтверджує, що сп'яніння допускається лише як пом'якшуюча обставина у специфічних випадках, за винятком геноциду та злочинів проти людяності.

Останньою важливою обставиною є крайня необхідність, що полягає у виборі меншого зла у ситуації загрози життю чи здоров'ю особи або третьої сторони, якщо така загроза є реальною і неминучою. Як відзначають автори, застосування цієї норми передбачає три ключові умови: наявність загрози, необхідність і обґрунтованість реакції та співмірність заподіяної шкоди з відверненою небезпекою. Важливо, що крайня необхідність не дає права на умисне заподіяння більшої шкоди, ніж та, що відвертається, і має діяти як обставина виключення відповідальності лише за умови, що злочин є «меншим злом» у конкретному контексті [59].

У справі *Prosecutor v. Mucić et al.* (так звана справа «Челебічи»), яку розглядав Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, серед іншого порушувалося питання індивідуалізації відповідальності обвинувачених, зокрема з урахуванням їхнього психічного стану. Суд аналізував доводи сторони захисту щодо можливого впливу психічних особливостей на поведінку обвинуваченого під час вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Трибунал не визнав такі обставини підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, натомість вони могли враховуватися при визначенні міри покарання як фактор, що впливає на ступінь вини та роль особи у вчиненні злочину [60].

Міжнародне кримінальне право формує систему, в якій відповідальність за тяжкі злочини є індивідуальною та невідвратною, але одночасно враховує особливості конкретного обвинуваченого. Принцип індивідуалізації дозволяє оцінювати роль особи у злочині та ступінь її вини, а норми про обставини, що виключають або пом'якшують відповідальність, забезпечують баланс між суворістю правосуддя і захистом прав людини. Серед таких обставин: психічний

стан, сп'яніння, крайня необхідність чи необхідна оборона – які можуть зменшувати міру покарання, але не скасовують сам факт вчинення злочину. Таким чином, міжнародне кримінальне право поєднує принцип невідворотності відповідальності із гуманістичним підходом, що дозволяє забезпечити справедливе й пропорційне правосуддя.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: МЕХАНІЗМИ ТА АКТУАЛЬНА ПРАКТИКА

3.1 Міжнародний кримінальний суд: юрисдикція та практика

Міжнародний кримінальний суд сьогодні сприймається як одна з ключових інституцій, що забезпечує реалізацію принципу верховенства права на глобальному рівні, його створення на основі Римського статуту 1998 року стало відповіддю на потребу у постійному механізмі, здатному притягати до відповідальності осіб за найтяжчі міжнародні злочини, включно з геноцидом, агресією, воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Розгляд юрисдикції та практики Міжнародного кримінального суду дозволяє оцінити, як принципи міжнародного права працюють на практиці та де саме виявляються їхні обмеження. Особливу увагу привертає принцип комплементарності, відповідно до якого Міжнародний кримінальний суд здійснює юрисдикцію лише у випадках, коли національні органи не бажають або не здатні належним чином розслідувати та переслідувати тяжкі міжнародні злочини. Суд виступає не як альтернатива національній юстиції, а як додатковий механізм, що доповнює її, це у свою чергу підкреслює як ключову роль держав у притягненні винних до відповідальності, так і необхідність ефективного міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції.

Антоніо Кассезе, Паола Гаєта, Лорел Бейг, Мері Фен, Крістофер Госнелл та Алекс Вайтінг наголошують, що період після Першої світової війни характеризувався численними спробами створити міжнародні кримінальні інституції. У 1919 році обговорювалися проекти спеціальних трибуналів для притягнення до відповідальності винуватців воєнних злочинів, зокрема передбачалося судити керівників Німеччини за дії, що порушували міжнародні моральні норми та договори, однак жодна з цих ініціатив не набула реальної сили через складність поєднання державного суверенітету з міжнародним правом, а

також через політичні та юридичні обмеження, зокрема відмову деяких держав видавати обвинувачених [17].

Дослідники відзначають, що питання створення постійного Міжнародного кримінального суду стало особливо актуальним після Холодної війни, коли у 1989 році Генеральна Асамблея ООН повторно звернулася до Комісії міжнародного права з проханням розглянути можливість заснування такого суду. Цей крок став логічним продовженням багаторічних зусиль міжнародної спільноти, починаючи з 1951 року, коли відповідний Комітет підготував перший проєкт статуту Міжнародного кримінального суду, а у 1953 році подав доопрацьовану версію, однак розгляд відклали через необхідність уточнення поняття агресії, а також через політичні та юридичні складнощі, пов'язані з поєднанням принципу державного суверенітету і міжнародних зобов'язань [17].

Б.В. Щур наголошує, що на тлі цих міжнародних ініціатив залишалася гостра проблема безкарності за найтяжчі злочини. Протягом останнього півтора століття, незважаючи на створення різних міжнародних і регіональних систем захисту прав людини, мільйони людей ставали жертвами геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, дуже мала кількість винних притягалася до суду у власних країнах, що створювало відчуття безкарності та наголошувало на необхідності створення постійного міжнародного органу, здатного забезпечити ефективне правосуддя [61].

На думку авторів, важливу роль у підготовці Міжнародного кримінального суду відіграли Нюрнберзький і Токійський процеси, які, хоч і були обмежені у часі та просторі, заклали прецеденти для визначення міжнародних злочинів та методів їх розслідування. Цей досвід, а також численні приклади жорстоких порушень прав людини у 1990-х роках, таких як: геноцид, етнічні чистки, ампутації кінцівок, сексуальне рабство – стали безпосереднім стимулом для активізації роботи з підготовки Статуту Міжнародного кримінального суду та формування його юрисдикції [17, 61].

У 1994 році Комісія міжнародного права ООН підготувала проєкт Статуту Міжнародного кримінального суду, а у 1996 році Генеральна Асамблея створила

Підготовчий комітет для його доопрацювання. Остаточний текст було винесено на Дипломатичну конференцію в Римі (15 червня – 17 липня 1998 року), де після тривалих переговорів і компромісів між державами 17 липня 1998 року було прийнято Римський статут 120 державами. Це стало вирішальним етапом у створенні Міжнародного кримінального суду як постійного органу міжнародної кримінальної юстиції [61, 17]. Римський статут набув чинності 11 квітня 2002 року після його ратифікації необхідною кількістю держав, що фактично означало початок діяльності Суду. До 2011 року кількість держав-учасниць перевищила 110 [61, 62]. Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 року та згодом приєдналася до Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду (2006 р.) [61]. Міжнародний кримінальний суд є результатом тривалого розвитку ідеї міжнародної кримінальної відповідальності та врахування досвіду попередніх трибуналів. Його створення відобразило потребу у постійному механізмі притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини, такі як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Поняття юрисдикції є одним із ключових у міжнародному кримінальному праві, оскільки саме воно визначає межі повноважень судового органу щодо розгляду справ і притягнення осіб до відповідальності. У випадку Міжнародного кримінального суду це питання набуває особливого значення, адже йдеться про співвідношення компетенції міжнародної інституції та суверенних прав держав, що обумовлює необхідність чіткого нормативного визначення меж його діяльності. Микієвич М., Навроцький В. підкреслюють, що питання юрисдикції у сфері міжнародних злочинів традиційно належить до найбільш складних і дискусійних як у науковій площині, так і в практиці застосування норм міжнародного кримінального права [8]. Така складність зумовлена не лише особливостями самого міжнародного кримінального права, а й специфікою створення міжнародних судових інституцій, визначення меж їхньої компетенції та механізмів реалізації відповідних повноважень.

У цьому контексті важливо враховувати, що юрисдикція держави в класичному розумінні пов'язується з її правом встановлювати кримінально-

правові заборони та забезпечувати їх реалізацію через систему органів правосуддя. У міжнародному вимірі ці повноваження частково трансформуються та можуть передаватися міжнародним судовим органам, що й зумовлює появу особливого механізму міжнародної кримінальної юрисдикції. Саме тому подальший аналіз діяльності Міжнародного кримінального суду доцільно розпочати з характеристики його юрисдикції, яка традиційно включає предметний, територіальний, часовий та персональний аспекти і визначає межі здійснення міжнародного кримінального правосуддя [8].

Березняк В. наголошує, що питання юрисдикції Міжнародного кримінального суду посідає центральне місце в науці міжнародного кримінального права, оскільки саме воно визначає реальні межі діяльності Суду. Попри те, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на держави-учасниці, вона має низку специфічних рис, які безпосередньо впливають на його функціонування. Зокрема, Суд не є універсальним органом у класичному розумінні, адже його компетенція обмежена чітко визначеним колом найбільш тяжких злочинів, що становлять загрозу для всього міжнародного співтовариства [63].

Ведькал В. А. також звертає увагу на те, що обсяг юрисдикції Міжнародного кримінального суду є свідомо звуженим і охоплює лише найсерйозніші міжнародні злочини, зокрема геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, а також злочин агресії, щодо якого передбачено особливий порядок реалізації юрисдикції. Вони закріплені статтею 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а відповідно елементи цих злочинів та їх склади статтями 6-9 [35, 64]. Водночас важливо, що юрисдикція Суду має і часові обмеження, зокрема поширюється на діяння, вчинені після набрання чинності Римським статутом, а для злочину агресії – за додаткових умов, пов'язаних із відповідними змінами до Статуту [64].

У межах предметної юрисдикції Міжнародного кримінального суду особливе місце займає злочин геноциду, який традиційно розглядається як один із найтяжчих злочинів проти людства. Його сутність полягає не просто у вчиненні

окремих насильницьких дій, а у наявності спеціального наміру знищити певну групу: національну, етнічну, расову або релігійну – повністю або частково. Саме цей специфічний умисел відрізняє геноцид від інших міжнародних злочинів і водночас ускладнює його доведення на практиці. Важливо, що сучасне визначення геноциду, закріплене у Римському статуті, фактично відтворює положення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за неї 1948 року, що забезпечує наступність міжнародно-правового регулювання [33]. Свідоме невключення політичних груп до переліку захищених категорій свідчить про компромісний характер цього визначення, хоча відповідні діяння можуть кваліфікуватися в межах інших складів, зокрема злочинів проти людяності [64, 68].

Злочини проти людяності, у свою чергу, мають ширший контекст застосування, оскільки не обмежуються умовами збройного конфлікту. Їх визначальною рисою є вчинення в рамках масштабної або систематичної політики, спрямованої проти цивільного населення. Це означає, що поодинокі акти насильства, навіть якщо вони є тяжкими, не утворюють складу цього злочину без наявності відповідного контексту. Це дозволяє відмежувати злочини проти людяності від звичайних кримінальних правопорушень і підкреслює їх організований, часто державний характер. До цієї категорії належить широкий спектр діянь – від убивств і катувань до депортацій, насильницьких зникнень та інших серйозних порушень фундаментальних прав людини [35, 64].

Окрему й найбільш об'ємну групу становлять воєнні злочини, які безпосередньо пов'язані з порушенням норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів. Їх специфіка полягає в тому, що вони можуть бути вчинені як у міжнародних, так і у неміжнародних конфліктах, що відображає сучасний характер збройних протистоянь. Водночас для здійснення юрисдикції Міжнародного кримінального суду важливим є не лише сам факт вчинення таких діянь, а й їхній контекст, зокрема систематичність або зв'язок із певною політикою чи планом. До воєнних злочинів належать як посягання на життя і здоров'я осіб, які не беруть участі в бойових діях, так і незаконне знищення майна, атаки на цивільні об'єкти чи гуманітарні місії [64,65,66].

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії є особливою і відрізняється від юрисдикції щодо інших міжнародних злочинів, таких як геноцид, воєнні злочини чи злочини проти людяності. Як зазначає Антонович М.М., хоча агресія історично вважається одним із найсерйозніших злочинів, її міжнародно-правове регулювання відставало: Міжнародний кримінальний суд був створений у 1998 році, але юрисдикцію щодо агресії він отримав лише з 1 січня 2017 р. після набрання чинності Кампальських додатків 2010 р [67].

Злочин агресії стосується планування, підготовки, ініціювання або виконання акту агресії особою, яка ефективно контролює політичні чи військові дії держави. Визначення акта агресії базується на Резолюції ГА ООН №3314 від 1974 р. і включає такі дії, як вторгнення, окупація, анексія, бомбардування, блокування портів і застосування нерегулярних збройних груп проти іншої держави. Для кваліфікації акту як злочину агресії необхідно, щоб застосування сили було явним порушенням Статуту ООН за своїм характером, тяжкістю та масштабом [67].

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо агресії залежить від згоди держав-сторін: суд може розглядати злочини лише якщо хоча б одна із держав-учасниць (держав-агресор або держава-жертва) ратифікувала Кампальські додатки і не подала декларацію про відмову від юрисдикції. Суд також може отримати справу на підставі ініціативи держав чи власної ініціативи Прокурора (*proprio motu*), але лише у межах встановлених процедур і після набрання чинності додатками для щонайменше 30 держав-сторін [67].

Як підкреслює Ведькал В.А., агресія – це найтяжчий міжнародний злочин, і кримінальна відповідальність за нього обмежується лише лідерами держав або особами, які реально керують політичними чи військовими діями. Держави, які не є сторонами Римського статуту, не підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду у випадку вчинення злочину агресії їх громадянами або на їх території. Це робить юрисдикцію щодо агресії більш суворою та обмеженою, ніж

юрисдикцію щодо інших міжнародних злочинів, і залишає значну роль у практичному здійсненні юрисдикції за злочин агресії за Радою Безпеки ООН [64].

На нашу думку, сучасна конструкція предметної юрисдикції Міжнародного кримінального суду демонструє прагнення міжнародного співтовариства зосередити зусилля саме на найбільш небезпечних формах злочинної поведінки, які мають транснаціональний і системний характер. Водночас вона не є досконалою: дискусії щодо можливого розширення переліку воєнних злочинів або уточнення окремих їх елементів свідчать про динамічний розвиток міжнародного кримінального права та необхідність його адаптації до нових викликів, зокрема пов'язаних із сучасними видами озброєння та гібридними конфліктами.

Часова юрисдикція Міжнародного кримінального суду визначена статтею 11 Римського статуту і передбачає, що Суд має юрисдикцію лише щодо злочинів, вчинених після набрання чинності Статутом для відповідної держави [**Error! Reference source not found.**]. Якщо держава приєдналася до Статуту пізніше, юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється лише на злочини, вчинені після цього моменту, за винятком випадків, коли держава зробила заяву про визнання юрисдикції Суду щодо злочинів, вчинених раніше. Стаття 24 Римського статуту додатково закріплює принцип недопустимості кримінальної відповідальності за дії, вчинені до набрання чинності Статутом, та передбачає застосування більш сприятливого закону для особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування [8].

Як зазначають Микієвич М. і Навроцький В., така регламентація відображає ключовий принцип міжнародного кримінального права: поєднання договірному характеру юрисдикції з елементами імперативності, що дозволяє визначити чіткі часові, предметні, просторові та персональні межі діяльності Суду. Часова юрисдикція забезпечує правову визначеність та захист від ретроспективного покарання, водночас обмежуючи можливість переслідування тяжких злочинів, які сталися до набрання чинності Статутом у певній державі [8].

На нашу думку, принцип часової юрисдикції Міжнародного кримінального суду є справедливим і необхідним з точки зору дотримання фундаментального

права людини на правову визначеність (*nullum crimen sine lege*), однак він створює прогалини у переслідуванні масштабних міжнародних злочинів, які сталися до приєднання держави до Статуту. Ми вважаємо, що у майбутньому варто розглядати механізми, що дозволили б частково компенсувати ці прогалини, наприклад, через добровільне визнання юрисдикції щодо злочинів минулого або введення спеціальних перехідних положень, оскільки це дозволило б збалансувати захист прав людини з необхідністю забезпечення міжнародної справедливості та ефективного переслідування найтяжчих злочинів.

Територіальна юрисдикція Міжнародного кримінального суду регламентована статтями 12–13 Римського статуту і визначає, на якій території та щодо яких осіб Суд може здійснювати свої повноваження. Суд має юрисдикцію, якщо злочин був вчинений на території держави-учасниці Статуту або на борту морського чи повітряного судна, зареєстрованого в такій державі. Крім того, юрисдикція поширюється на злочини, вчинені громадянами цих держав за кордоном, а також на території третіх держав у разі передачі ситуації Прокурору Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй [8].

Ведькал В.А. наголошує, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється також на держави, які не ратифікували Статут, але зробили заяви про визнання юрисдикції Суду стосовно конкретного злочину, що розширює можливості Суду у практичному застосуванні права [64]. Базов О. додатково зазначає, що Міжнародний кримінальний суд може здійснювати юрисдикцію на території держави, яка не є учасницею Статуту, лише за спеціальною угодою або за процедурою *ad hoc*, а передача ситуації Радою Безпеки ООН є одним із ключових механізмів для реалізації такого права. При цьому він підкреслює, що універсальна юрисдикція щодо міжнародних злочинів відсутня, і наразі немає механізмів для її повного запровадження [62].

Персональна юрисдикція Міжнародного кримінального суду визначає, стосовно яких осіб Суд може здійснювати кримінальне переслідування за міжнародні злочини. Суд має право притягати до відповідальності фізичних осіб, які досягли 18 років і вчинили злочини, що підпадають під його юрисдикцію, якщо

вони є громадянами держави-учасниці Статуту або держави, що добровільно визнала юрисдикцію Суду. Особливістю персональної юрисдикції є те, що посадове становище обвинуваченого не впливає на застосування закону. Жодна особа, незалежно від того, чи є вона главою держави, членом уряду, парламентарем чи військовим командиром, не звільняється від кримінальної відповідальності, імунітети та спеціальні норми національного чи міжнародного права не можуть перешкоджати притягненню до відповідальності [35, 8].

Юрисдикція поширюється не лише на самих лідерів держав і високопосадовців, але й на тих, хто фактично контролює чи керує політичними чи військовими діями держави, включно з підлеглими, які вчиняють злочини під їхнім ефективним командуванням. При цьому Суд діє на принципах компліментарності: він втручається лише тоді, коли національні судові системи не в змозі або не бажають здійснити переслідування. З нашої точки зору, персональна юрисдикція є фундаментальною для забезпечення верховенства права на міжнародному рівні, тому що це гарантує, що навіть найвищі посадові особи не залишаться безкарними за тяжкі міжнародні злочини, створюючи ефективний механізм стримування та відповідальності. Поєднання індивідуальної відповідальності з принципом компліментарності дозволяє Міжнародному кримінальному суду виконувати роль надійного доповнення до національних судових систем та підвищує загальну ефективність міжнародного кримінального правосуддя [8].

Виконання рішень Міжнародного кримінального суду не здійснюється безпосередньо самим Судом, оскільки він не має власних виконавчих силових структур, реалізація ордерів на арешт і вироків залежить від співпраці держав-учасниць Римського статуту, які зобов'язані забезпечувати затримання та передачу осіб до Суду. У випадках невиконання таких обов'язків питання може передаватися на розгляд Асамблеї держав-учасниць Римського статуту або Ради Безпеки ООН. На нашу думку, ефективність міжнародного кримінального правосуддя значною мірою залежить від політичної волі держав та рівня міжнародної співпраці.

Принцип комплементарності Міжнародного кримінального суду визначає його як орган, який не замінює національні системи кримінального правосуддя, а лише доповнює їх. За своєю суттю Міжнародний кримінальний суд вступає в дію лише тоді, коли національні органи влади не здатні або не бажають ефективно розслідувати і переслідувати міжнародні злочини, зокрема геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Це означає, що відповідальність за кримінальне переслідування цих злочинів у першу чергу лежить на державі, а Міжнародний кримінальний суд реалізує свою юрисдикцію лише в разі невиконання або недостатності національного правосуддя. У Римському статуті цей принцип закріплено як фундаментальний, що підкреслює субсидіарний характер Суду [8, 62, 63].

Наприклад, у Демократичній Республіці Конго ситуація була передана до Міжнародного кримінального суду у 2004 році самою державою, що стало одним із перших випадків, коли держава-учасниця фактично скористалася механізмом комплементарності, визнавши, що на національному рівні неможливо забезпечити ефективне розслідування злочинів, пов'язаних із вербуванням та використанням дітей у збройних конфліктах. У межах цієї ситуації Суд розпочав провадження, зокрема щодо Томаса Лубанги, якого обвинувачували у призові та використанні дітей-солдатів у збройному формуванні. Ця справа стала показовою для практики Суду, оскільки вперше безпосередньо стосувалася злочинів проти дітей у контексті збройного конфлікту.

Аналогічно, Уганда звернулася до Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, вчинених угрупованням Lord's Resistance Army, яке діяло на півночі країни. У цьому випадку держава також визнала обмеженість власної судової системи у переслідуванні організованих злочинів такого масштабу. У результаті Суд видав ордери на арешт низки керівників угруповання, зокрема Джозефа Коні, якого обвинувачували у численних злочинах проти цивільного населення, включаючи викрадення дітей, примусове вербування та масові вбивства. Попри це, фактичне виконання ордерів залишається ускладненим через відсутність контролю над підозрюваними.

Інша модель була застосована у випадку з Лівією. У 2011 році ситуацію передала до Міжнародного кримінального суду Рада Безпеки ООН у зв'язку з масштабними порушеннями прав людини під час внутрішнього збройного конфлікту. Після цього Суд відкрив розслідування щодо високопосадовців режиму Муаммара Каддафі, яких обвинувачували у злочинах проти цивільного населення. Цей приклад є показовим для ситуацій, коли національна система правосуддя фактично паралізована або не здатна здійснювати незалежне розслідування через сам характер конфлікту.

У сукупності ці приклади демонструють практичне функціонування принципу комплементарності: Міжнародний кримінальний суд не замінює національні юрисдикції, а втручається тоді, коли вони не забезпечують реального притягнення винних до відповідальності, або коли справа передається міжнародним механізмам у передбаченому Статутом порядку [69, 70].

Важливим є також питання легітимності міжнародних судових інституцій, тобто джерела їхнього права здійснювати кримінальне переслідування осіб. Міжнародний кримінальний суд не є наддержавним органом у класичному розумінні, а його юрисдикція ґрунтується на договірному характері Римського статуту 1998 року. Таким чином, держави-учасниці добровільно делегують частину своїх суверенних повноважень у сфері кримінального переслідування міжнародній інституції. Окрім цього, легітимність Суду підкріплюється нормами міжнародного звичаєвого права та визнанням заборони найтяжчих міжнародних злочинів як імперативних норм *jus cogens*, що є обов'язковими для всіх держав незалежно від ратифікації Статуту.

Міжнародний кримінальний суд не може розпочинати провадження щодо справи, якщо державні органи вже здійснюють або раніше здійснювали розслідування чи переслідування осіб за ті самі факти, за винятком випадків, коли національні дії виявляються формально неефективними або здійсненими з політичних мотивів. Крім того, принцип комплементарності передбачає, що суд

може втрутитися лише у випадках, коли розслідування на національному рівні не відбулося належним чином, або держава свідомо ухилилася від кримінального переслідування, а також якщо справа є достатньо серйозною, щоб вимагати міжнародного втручання. Особлива увага приділяється ситуаціям, коли особу вже було притягнуто до відповідальності на національному рівні або виправдано, і проведення нового розгляду Міжнародним кримінальним судом не допускається, якщо попередній процес був справедливим [64,63,8].

Взаємодія Міжнародного кримінального суду з національними правовими системами реалізується через принцип комплементарності та договірні зобов'язання держав-учасниць. Національні органи залишаються первинними суб'єктами кримінального переслідування, тоді як Суд виконує контрольну та субсидіарну функцію, а така співпраця охоплює передачу доказів, виконання ордерів на арешт, захист свідків та обмін інформацією.

Таким чином, Міжнародний кримінальний суд є першою постійною інституцією, що забезпечує притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, демонструючи реальне застосування принципів міжнародного кримінального права. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду охоплює предметні, персональні, територіальні та часові аспекти, що забезпечує баланс між міжнародними завданнями переслідування тяжких злочинів і захистом суверенітету держав. Принцип комплементарності підкреслює субсидіарний характер суду та гарантує, що відповідальність за кримінальні переслідування залишається перш за все за національними системами правосуддя. Водночас обмеження в юрисдикції та часові рамки демонструють існуючі прогалини та підкреслюють необхідність подальшого розвитку міжнародного кримінального права. У сукупності діяльність Міжнародного кримінального суду підтверджує його важливу роль у забезпеченні верховенства міжнародного права та протидії безкарності за найтяжчі злочини, одночасно залишаючи простір для вдосконалення та адаптації до сучасних викликів.

3.2 Міжнародні кримінальні трибунали: теоретичні підходи та практика

Міжнародні кримінальні трибунали є складним механізмом підтримки верховенства права на глобальному рівні та засобом протидії злочинам, які становлять серйозну загрозу міжнародному миру і безпеці. Вони створюються для розгляду конкретних конфліктів і надання правової оцінки діям, що порушують фундаментальні принципи міжнародного права, а також завдяки діяльності таких органів формуються загальноприйняті стандарти кримінальної юстиції, які впливають на розвиток міжнародного права та практику національних судових систем. Аналіз сучасної практики показує, що ефективність трибуналів значною мірою залежить від здатності поєднувати теоретичні положення міжнародного кримінального права з конкретними умовами, що виникають під час конфліктів.

Термін «трибунал» походить від латинського слова «tribunal» і в буквальному сенсі означає «підвищення для посадових осіб» [72]. У сучасному контексті міжнародного права міжнародний кримінальний трибунал – це спеціалізований судовий орган, створений для розгляду міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Його завдання полягає у встановленні юридичної відповідальності конкретних осіб, застосуванні міжнародних правових норм і формуванні прецедентної практики, що впливає на розвиток міжнародного кримінального права.

Як зауважує Стах Н., зародження ідей щодо міжнародного регулювання збройних конфліктів відбулося наприкінці XIX – на початку XX століття. Він підкреслює, що Гаазькі конференції 1899 і 1907 років заклали базові принципи міжнародного гуманітарного права, визначивши правила ведення війни, проте не передбачили відповідальності окремих осіб за воєнні злочини, що залишало значну прогалину у правовій системі [71].

Після Першої світової війни Версальський мирний договір 1919 року передбачав створення спеціальних трибуналів для притягнення винних до відповідальності, проте цей механізм був обмеженим і практично неефективним. Так, Лейпцизькі процеси 1921-1923 років, які мали стати прикладом міжнародного правосуддя, зазнали критики через політичну упередженість і вузьку юрисдикцію,

оскільки значна кількість справ залишилася на стадії підготовки або завершилася без реальних вироків: з понад півтори тисячі справ лише незначна частина дійшла до судових слухань, і тільки кілька осіб були засуджені, тоді як частина підсудних була виправдана. Незважаючи на ці недоліки, цей досвід заклав основу для подальшого розвитку міжнародного кримінального правосуддя та підготував ґрунт для створення міжнародних воєнних трибуналів після Другої світової війни [71].

На думку Махаринця Д.Є., безпосередньою причиною створення та діяльності міжнародних кримінальних трибуналів у ХХ столітті стали масштабні воєнні злочини та злочини проти людства і миру, скоєні під час Другої світової війни та в окремих країнах у другій половині ХХ століття. Він зазначає, що ці трибунали сформували практичні стандарти розслідування та судового розгляду міжнародних злочинів, які стали фундаментом сучасної системи міжнародного кримінального правосуддя [72].

Варто зауважити, що переважна більшість трибуналів була створена для конкретних цілей, тобто для вирішення окремих кримінальних справ щодо злочинів, які були вчинені в межах одного конфлікту чи війни. Після Другої світової війни та особливо у подальшому розвитку міжнародного кримінального правосуддя сформувався ряд спеціальних (*ad hoc* та квазісудових) міжнародних і гібридних механізмів, які створювалися для реагування на конкретні конфлікти та масові злочини. До них належать: Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал (1945 р.), Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії / Токійський трибунал (1946 р.), Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (1993 р.), Міжнародний трибунал щодо Руанди (1994 р.), Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне (2002 р.), Надзвичайні палати в судах Камбоджі (2006 р.), Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово (2016 р.), Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів (2012 р.), а також міжнародні розслідувальні та спеціальні механізми, зокрема Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic та Special Tribunal for Lebanon. Ці органи різняться за статусом і повноваженнями, але всі вони

створювалися як відповідь на конкретні конфлікти або масові злочини, коли звичайні національні суди не могли ефективно реагувати [72].

Нюрнберзький трибунал вважається першим міжнародним трибуналом, який діяв у період з листопада 1945 року по жовтень 1946 року. Його створення було підготовлене ще під час Другої світової війни: у 1942 році була ухвалена Декларація урядів країн-союзників про відповідальність гітлерівців за вчинені звірства, якою вперше на офіційному рівні закріплювалася ідея притягнення до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах. Після смерті президента Франкліна Рузвельта у квітні 1945 року його наступник Гаррі Трумен продовжив курс на створення міжнародного механізму кримінального переслідування керівництва нацистської Німеччини. У травні 1945 року на зустрічі представників провідних держав було запропоновано проєкт створення міжнародного суду та Комітету обвинувачів, який мав забезпечити організацію судового процесу над головними нацистськими злочинцями. Документи передбачали можливість переслідування не лише окремих осіб, а й злочинних організацій, таких як СС і гестапо. У зв'язку з цим у доктрині звертається увага на те, що в разі визнання організації злочинною відповідальність могла поширюватися на її членів незалежно від доведення індивідуальної участі в конкретних злочинах, що відображало підхід колективної відповідальності за участь у злочинній структурі [73].

Нюрнберзький трибунал сформував принципово новий підхід до визначення та розгляду міжнародних злочинів. У межах судового процесу було виокремлено кілька самостійних категорій правопорушень. Зокрема, у ході судового розгляду досліджувалися злочини проти людяності, які охоплювали вбивства, поневолення та переслідування за політичними, расовими чи релігійними ознаками. Окрім цього, до предмета розгляду були віднесені злочини проти миру, що полягали у підготовці та веденні агресивної війни з порушенням міжнародних зобов'язань, а також воєнні злочини, пов'язані із жорстоким поведінням із військовополоненими, застосуванням насильства до цивільного населення, руйнуванням населених пунктів і незаконним заволодінням майном.

Крім того, як зазначає Махаринець Д.Є., одним із ключових досягнень стало утвердження принципу індивідуальної кримінальної відповідальності, відповідно до якого конкретні особи підлягають покаранню за вчинення міжнародних злочинів [72]. На нашу думку, діяльність трибуналу заклала основи сучасної системи міжнародного кримінального правосуддя та визначила головні правила судового розгляду, що стали орієнтиром для подальшого розвитку міжнародних кримінальних трибуналів.

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу був логічним продовженням підходів, закладених у Нюрнберзі, оскільки його нормативна основа відтворювала ключові положення попереднього трибуналу. Водночас важливим результатом його діяльності стало закріплення практики притягнення до відповідальності за підготовку агресивної війни ще на етапі її планування. Токійський трибунал здійснював розгляд справ щодо вищого політичного та військового керівництва Японії за діяння, пов'язані з агресією, воєнними злочинами та масовими порушеннями прав людини під час Другої світової війни в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. До відповідальності було притягнуто обмежене коло осіб із числа керівництва держави, при цьому не всі обвинувачені дожили до завершення процесу або могли брати участь у ньому. За результатами розгляду справ було застосовано різні види покарань: від найсуворіших (смертна кара, довічне ув'язнення) до обмеження політичної та службової діяльності [72].

Як зазначається у дослідженнях, діяльність трибуналу ґрунтувалася на низці процесуальних засад, серед яких поширення юрисдикції на осіб, причетних до міжнародних злочинів, забезпечення права на захист, формальне дотримання принципу презумпції невинуватості, а також декларування незалежності судового органу. Окремо застосовувалися обмеження щодо використання доказів у випадках, коли їх розголошення могло мати негативні наслідки.

Таким чином, після завершення Другої світової війни було сформовано два ключові міжнародні трибунали: Нюрнберзький і Токійський, які мали спільну мету – притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, проте відрізнялися порядком формування, складом суду та особливостями здійснення правосуддя. На

думку Стаха Н., діяльність Нюрнберзького та Токійського трибуналів, попри їхню залежність від позиції держав-переможниць, стала важливим етапом у формуванні правових засад міжнародного права. Автор підкреслює, що після завершення цих процесів міжнародна спільнота не зупинилася на досягнутому, а продовжила розвивати нормативну базу, спрямовану на запобігання злочинам у збройних конфліктах, наслідком цього стало прийняття ключових міжнародно-правових актів, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 року, Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року [71].

Махаринець Д.Є. звертає увагу на те, що Нюрнберзький і Токійський трибунали мали унікальну юрисдикцію, оскільки охоплювали не лише порушення законів і звичаїв війни, а й діяння, пов'язані з агресією та масовими порушеннями прав людини [72]. У свою чергу, Антоніо Кассезе, Паола Гаєта, Лорел Бейг, Мері Фен, Крістофер Госнелл та Алекс Вайтінг наголошують на комплексному значенні цих трибуналів для розвитку міжнародного кримінального правосуддя. По-перше, як зазначають дослідники, було зламано традиційний підхід, за якого виключне право переслідування за такі злочини належало державам, оскільки вперше були створені міжнародні судові інституції для розгляду справ такого характеру. По-друге, саме у цей період було закріплено нові категорії міжнародних злочинів, зокрема злочини проти людяності та злочини проти миру, які згодом отримали визнання у міжнародному звичаєвому праві [17]. Крім того, зазначені автори підкреслюють, що важливим нововведенням стало притягнення до відповідальності не лише безпосередніх виконавців, а й вищого військового та політичного керівництва, що раніше фактично уникало кримінального переслідування.

Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії був заснований рішенням Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй у травні 1993 року. Причиною його створення стали численні повідомлення про систематичні та масштабні порушення норм міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії, зокрема в Боснії і Герцеговині. Йшлося про масові вбивства, насильницьке утримання осіб, сексуальне насильство та практику так званих

«етнічних чисток», що розглядалося як загроза міжнародному миру та безпеці. У зв'язку з цим Рада Безпеки визнала необхідність створення спеціального судового органу для притягнення винних до відповідальності [8].

Відповідно до ухваленого рішення було затверджено статут трибуналу, який визначив його основне завдання – здійснення кримінального переслідування осіб, причетних до серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, починаючи з 1991 року, окремо також було наголошено на обов'язку держав співпрацювати з трибуналом та забезпечувати виконання його рішень у межах національних правових систем. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії функціонував як тимчасовий судовий орган, створений для розгляду злочинів, вчинених у межах конкретного конфлікту та визначеної території. До компетенції трибуналу належало переслідування фізичних осіб за такі категорії діянь: тяжкі порушення положень Женевських конвенцій, порушення законів і звичаїв війни, геноцид та злочини проти людяності, при цьому було закріплено принцип персональної кримінальної відповідальності.

Як зазначають Микієвич М. та Навроцький В., одним із ключових здобутків Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії стало становлення та практичне закріплення концепції спільного злочинного наміру (*joint criminal enterprise*). Вперше цей підхід був використаний у справі Тадича, після чого він набув широкого застосування у міжнародному кримінальному праві, попри відсутність його прямого закріплення у статуті трибуналу [8].

У свою чергу, Махаринець Д.Є. звертає увагу на інше важливе нововведення, пов'язане з розвитком інституту командної відповідальності, а саме йдеться про можливість притягнення до відповідальності керівників за дії їхніх підлеглих за умови встановлення відповідного причинно-наслідкового зв'язку. Автор підкреслює, що практика трибуналу сприяла посиленню цього підходу, а також фактично змінила традиційне сприйняття імунітету високопосадовців, звузивши можливості його застосування у випадках вчинення міжнародних злочинів [72].

На нашу думку, головна цінність Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії полягає в тому, що він перетворив абстрактні

принципи міжнародного кримінального права на реальний механізм притягнення до відповідальності. Трибунал змістив акцент із покарання безпосередніх виконавців на встановлення відповідальності організаторів і керівників злочинів.

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди був створений рішенням Ради Безпеки ООН у 1994 році з метою притягнення до відповідальності осіб, причетних до геноциду та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Його юрисдикція охоплювала події 1994 року як на території самої Руанди, так і в окремих випадках за її межами, якщо злочини вчиняли громадяни цієї держави. Водночас на всі держави було покладено обов'язок співпрацювати з трибуналом і забезпечувати виконання його рішень [74].

Трибунал мав тимчасовий характер і був створений для реагування на конкретний конфлікт у чітко визначених часових і територіальних межах. До предметної юрисдикції входили геноцид, злочини проти людяності, а також порушення норм, передбачених спільною статтею 3 Женевських конвенцій і Додатковим протоколом II. Як зазначають автори, така обмеженість переліку злочинів пояснюється тим, що конфлікт у Руанді мав неміжнародний характер, що й визначило специфіку юрисдикції трибуналу. Юрисдикція поширювалася виключно на фізичних осіб і ґрунтувалася на принципі індивідуальної кримінальної відповідальності. При цьому хоча національні суди також могли розглядати відповідні справи, трибунал мав пріоритет і міг вимагати передачі провадження на міжнародний рівень. Організаційно він складався із судових палат, апеляційної інстанції, прокуратури та секретаріату [72].

Як підкреслюють Антоніо Кассезе, Паола Гаєта, Лорел Бейг, Мері Фен, Крістофер Госнелл та Алекс Вайтінг, створення цього трибуналу стало реакцією міжнародної спільноти на масштабний геноцид і громадянський конфлікт у Руанді. Водночас його поява була зумовлена не лише правовими, а й політичними та моральними чинниками, зокрема прагненням уникнути звинувачень у подвійних стандартах після активнішої реакції на події в Європі. Крім того, ініціатива створення трибуналу частково виходила і від нового уряду Руанди, який розглядав міжнародне правосуддя як інструмент легітимації та відновлення довіри [7].

Махаринець Д.Є. підкреслює, що діяльність трибуналу мала важливі практичні результати: було підтверджено кваліфікацію подій у Руанді як геноциду, а також розширено підходи до відповідальності шляхом включення осіб, які не брали безпосередньої участі у вчиненні злочинів, але сприяли їм, зокрема через публічні заклики [72].

Слід також звернути особливу увагу на Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів, створеного Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй у 2010 році з метою забезпечення завершення судових процесів, які залишилися після закриття Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. Механізм виконує функції продовження юрисдикції цих трибуналів, включно з розглядом апеляцій та переглядів вироків, контролем за виконанням покарань, а також захистом прав свідків, потерпілих і засуджених. Він діє у двох місцях: Гаазі для справ колишньої Югославії та Арюші для справ щодо Руанди. Крім безпосереднього правосуддя механізм забезпечує доступ до архівів трибуналів, що дозволяє дослідникам і правозастосовцям користуватися раніше зібраними матеріалами та підтримувати правові стандарти, вироблені під час роботи попередніх судів, а також створення механізму дозволяє запобігти утворенню правового вакууму та гарантує завершення всіх залишкових процесів у сфері міжнародного кримінального права, забезпечуючи безперервність міжнародного правосуддя [75].

Ми вважаємо, досвід діяльності міжнародних кримінальних трибуналів минулих десятиліть дозволив сформуванню чіткі правила судового розгляду та механізми притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, зокрема воєнні злочини, злочини проти людяності та агресії. Проте практика показала, що традиційні трибунали стикалися з низкою обмежень, серед яких тривалий процес розслідування та судового розгляду, обмежена юрисдикція щодо певних категорій справ, а також політичний вплив на хід процесів. Ці виклики свідчать про те, що класичні моделі міжнародного кримінального правосуддя не завжди здатні ефективно реагувати на сучасні збройні конфлікти та злочини агресії, що вчиняються проти держав. У зв'язку з цим у міжнародній правовій

спільноті виникла потреба у створенні спеціалізованих органів правосуддя, здатних оперативно та незалежно розслідувати такі злочини. Яскравим прикладом сучасного підходу до цієї проблеми стало ініціювання спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, який має на меті забезпечити справедливе притягнення до відповідальності осіб, причетних до збройної агресії, спираючись на уроки та напрацювання історичних міжнародних трибуналів.

Угода про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України була підписана 25 червня 2025 року між Україною та Радою Європи у місті Страсбург і стала важливим кроком у зміцненні міжнародного правосуддя. Стаття 1 Угоди визначає мету створення трибуналу – переслідування осіб, які несуть найвищу відповідальність за злочин агресії проти України. Відповідно до цієї статті, посадове становище обвинуваченого не звільняє його від відповідальності, що, на нашу думку, є важливим для забезпечення принципу індивідуальної кримінальної відповідальності та підвищення справедливості процесу. Стаття 3 Угоди надає трибуналу міжнародну правосуб'єктність, що дозволяє укладати договори та співпрацювати з іншими державами й організаціями. Згідно зі статтею 7, Україна зобов'язується надавати доступ до доказів, сприяти арешту підозрюваних та іншим процесуальним діям [77].

Юрисдикція Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України визначає межі його повноважень і встановлює, хто і за які дії може бути притягнутий до відповідальності. Вона охоплює не лише конкретні дії, а й осіб, які організували, планували або сприяли агресії, забезпечуючи реалізацію принципу міжнародного права, що ніхто не стоїть вище закону. Статут трибуналу і відповідна Угода чітко визначають, що юрисдикція є особовою, територіальною та часовою, а також охоплює злочини, які мають прямий зв'язок із агресією проти України [77].

Стаття 2 Статуту вказує на те, що трибунал має юрисдикцію над особами, які несуть найвищу політичну або військову відповідальність за агресивні дії. Відповідно до цієї статті, посадовий статус не звільняє від відповідальності, що, на нашу думку, є критично важливим для справедливості та запобігання безкарності

високопоставлених осіб. Стаття 3 Статуту визначає територіальні межі юрисдикції, встановлюючи, що трибунал може розглядати злочини, скоєні на території України.

Згідно зі статтею 4, юрисдикція також поширюється на дії, що відбулися за межами України, якщо вони безпосередньо пов'язані з агресією проти держави. На нашу думку, це дає трибуналу можливість ефективно реагувати на транснаціональні аспекти конфлікту, наприклад на командні накази або планування агресії з іншої країни. Стаття 5 визначає види злочинів, які підпадають під юрисдикцію трибуналу, крім власне агресії, це включає співучасть, підбурювання та планування агресивних дій, а також порушення міжнародного гуманітарного права, що безпосередньо пов'язані з агресією [77].

Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України відзначає новий етап у розвитку міжнародного кримінального права. Стаття, яка визначає юрисдикцію Трибуналу, надає йому право розглядати злочин агресії як окремий вид злочину проти миру, який раніше залишався практично недосяжним для міжнародного переслідування. На відміну від попередніх *ad hoc* інституцій, цей Трибунал було створено не через Раду Безпеки ООН, а за ініціативою групи держав – членів Ради Європи та за підтримки Генеральної Асамблеї ООН, що дозволило обійти потенційне блокування з боку постійних членів Ради Безпеки.

Відповідно до статті, що регламентує особливості кримінальної відповідальності, Трибунал встановлює відповідальність для вищого політичного та військового керівництва держав, формуючи нові стандарти притягнення до відповідальності за дії, що загрожують міжнародному миру та безпеці. Такий підхід не лише є реакцією на конкретні події в Україні, а й робить значущий внесок у подолання безкарності за найтяжчі міжнародні злочини, створюючи модель для подальшого розвитку міжнародного правосуддя. Слід зазначити, що *ad hoc* формат Трибуналу накладає певні обмеження: стаття, що визначає умови приєднання держав до Розширеної часткової угоди, демонструє, що універсальність юрисдикції поки що обмежена, і кількість учасників може бути значно меншою,

ніж у постійних міжнародних органів, таких як Міжнародний кримінальний суд [77].

На нашу думку, заснування цього Трибуналу є історично важливим кроком, оскільки він поєднує вузьку спеціалізацію і міжнародну легітимність, створюючи практичний механізм протидії агресії. Хоч його формат *ad hoc* має певні обмеження, сама ідея встановлення виключної юрисдикції щодо злочину агресії є революційною для сучасного міжнародного правосуддя і демонструє потенціал для подальшого розвитку механізмів притягнення до відповідальності на глобальному рівні.

Аналіз діяльності міжнародних кримінальних трибуналів дозволяє зробити висновок, що вони стали важливим інструментом забезпечення міжнародного правосуддя та формування єдиних стандартів притягнення до відповідальності за найсерйозніші злочини, завдяки їх роботі накопичено багатий обсяг судової практики, що стосується злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочинів агресії, а також випадків підбурювання до насильства та геноциду. Це не лише створює прецеденти для майбутніх процесів, а й впливає на розвиток національних систем правосуддя, інтегруючи міжнародні принципи в локальні юридичні механізми. Практичні аспекти функціонування трибуналів сьогодні включають забезпечення захисту свідків та потерпілих, контроль за виконанням вироків і підтримку доступу до архівів, що забезпечує прозорість та збереження напрацьованих матеріалів для досліджень і подальшого правозастосування.

Водночас діяльність трибуналів не позбавлена проблем, оскільки серед них можна виділити ризик політизації процесів, коли інтереси сильніших держав можуть впливати на об'єктивність розгляду, обмежену юрисдикцію, що не завжди дозволяє охоплювати всі категорії злочинів, а також тривалість судових розглядів, що ускладнює ефективне забезпечення прав жертв і засуджених. Сучасні виклики також пов'язані з відмовою окремих країн визнавати юрисдикцію міжнародних трибуналів та з необхідністю адаптувати процедури до нових форм конфліктів і технологічних загроз.

3.3 Україна та міжнародні механізми кримінальної юстиції

Україна на сучасному етапі свого державного розвитку активно інтегрується у систему міжнародного кримінального правосуддя, що відображає прагнення держави до забезпечення верховенства права та протидії безкарності за найтяжчі міжнародні злочини. Взаємодія України з міжнародними механізмами кримінальної юстиції охоплює як участь у діяльності постійних інституцій, таких як Міжнародний кримінальний суд, так і співпрацю з міжнародними спеціальними трибуналами, створеними для реагування на конкретні конфлікти. Цей процес передбачає не лише надання доказів і сприяння розслідуванням, а й імплементацію міжнародних норм у національне законодавство, що дозволяє державі виконувати свої зобов'язання за Женевськими конвенціями, Римським статутом та іншими ключовими міжнародно-правовими актами.

На нашу думку, ефективність міжнародної співпраці залежить від здатності держави поєднувати внутрішні правові механізми з нормами міжнародного права, забезпечуючи при цьому притягнення до відповідальності як безпосередніх виконавців, так і вищого керівництва. Досвід України демонструє, що поєднання національних ініціатив із міжнародними процедурами створює реальний механізм протидії агресії та серйозним порушенням прав людини.

Від початку широкомасштабного вторгнення України спільнота юристів активно ініціювала кампанію на підтримку ратифікації Римського статуту та розробки механізмів притягнення до відповідальності держави-агресора за серйозні міжнародні злочини. Масштаби та характер цих злочинів не мають аналогів в історії України, що створює надзвичайно складні умови для збирання доказів і проведення розслідувань національними органами правосуддя [84]. Питання приєднання України до Міжнародного кримінального суду обговорюється більше ніж два десятиліття. Хоча Україна підписала Римський статут ще у 2000 році, тоді країна не могла повністю інтегрувати його положення у власне законодавство. У 2001 році Конституційний Суд визначив, що деякі

норми Статуту конфліктують із Конституцією, зокрема щодо принципу комплементарності, який передбачає, що Міжнародний кримінальний суд діє як доповнення до національної системи кримінальної юстиції, чого тоді Конституція України не передбачала, тому ця особливість юрисдикції стала однією з головних причин, через яку ратифікація відкладалася [84].

3 травня 2022 року Верховна Рада України прийняла закон, спрямований на врегулювання взаємодії з Міжнародним кримінальним судом шляхом внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів. У межах цих змін до структури Кримінального процесуального кодексу України було включено окремий розділ IX² під назвою «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», який системно визначає форми такої взаємодії та процедури її реалізації [84].

Необхідність законодавчого врегулювання співробітництва обумовлена міжнародно-правовими зобов'язаннями, що випливають зі статті 12 Римського статуту Міжнародного кримінального суду у поєднанні з положеннями частини дев'ятої цього ж Статуту, які встановлюють обов'язок держави, що визнає юрисдикцію Суду, забезпечувати повну та оперативну взаємодію з ним. Додатково слід враховувати, що Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає не лише приєднання до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, але й належне забезпечення практичного співробітництва з цією інституцією.

Ще до ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду Україна вживала практичних кроків для налагодження взаємодії з цією інституцією, зокрема держава скористалася передбаченим статтею 12 Римського статуту механізмом визнання юрисдикції Суду. У 2014 році Україна подала відповідну декларацію Секретарю Міжнародного кримінального суду Герману фон Хебелю щодо злочинів, вчинених на її території у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Надалі у 2015 році було подано ще одну декларацію, якою юрисдикцію Суду поширено на подальші події. Використання такого механізму дало можливість Міжнародному кримінальному суду розпочати

попереднє вивчення ситуації, яке у 2022 році трансформувалося у повноцінне розслідування.

На нашу думку, ці кроки свідчать про те, що Україна фактично інтегрувалася у систему міжнародного кримінального правосуддя ще до формального набуття статусу держави-учасниці, використовуючи доступні правові інструменти для забезпечення міжнародної відповідальності за вчинені злочини. Остаточне приєднання України до цієї міжнародної угоди відбулося лише у 2024 році, що дозволило державі набути повноцінного статусу учасника Міжнародного кримінального суду [80].

В Україні функції центральних органів, відповідальних за взаємодію з Міжнародним кримінальним судом, розподілені між двома інституціями. Офіс Генерального прокурора забезпечує співробітництво на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також реалізує інші повноваження, що виникають у зв'язку з визнанням юрисдикції Суду, а Міністерство юстиції України відповідає за виконання рішень Міжнародного кримінального суду, зокрема вироків, ухвалених за результатами розгляду справ [82].

Аналіз положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду свідчить про наявність широкого переліку форм співробітництва між державами та Судом. До них належать, зокрема, передача осіб до Суду із застосуванням процедур затримання, встановлення місцезнаходження осіб і об'єктів, отримання доказів (у тому числі показань під присягою та експертних висновків), проведення допитів, вручення процесуальних документів і забезпечення участі свідків та експертів. Також співробітництво охоплює здійснення слідчих дій, включаючи огляди місць подій, обшуки, арешт майна, надання документів і записів, а також заходи із захисту потерпілих і свідків. Окремо передбачено можливість виявлення, відстеження та арешту активів, пов'язаних із злочинами, з метою їх подальшої конфіскації [8, **Error! Reference source not found.**].

Координація міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, зокрема у взаємодії з Міжнародним кримінальним судом, покладена на підрозділи міжнародно-правового співробітництва Офісу Генерального прокурора України.

Ці підрозділи відповідають за організацію та забезпечення виконання зобов'язань держави у межах Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Кримінального процесуального кодексу України.

Серед основних функцій підрозділу – розгляд та організація виконання запитів Міжнародного кримінального суду, що стосуються надання процесуальної допомоги, тимчасового затримання, арешту та передачі осіб, а також інших форм співробітництва, передбачених Римським статутом. У виняткових випадках підрозділ може здійснювати такі дії безпосередньо. Крім того, він проводить консультації з представниками Міжнародного кримінального суду та погоджує з Генеральним прокурором або виконувачем його обов'язків проведення процесуальних заходів на території України, які здійснюються уповноваженими співробітниками Міжнародного кримінального суду [8, 82].

У рамках співпраці з Міжнародним кримінальним судом Міністерство юстиції України виконує низку ключових функцій відповідно до положень Римського статуту та Кримінального процесуального кодексу України. До основних обов'язків належить організація виконання на території України вироків і рішень Міжнародного кримінального суду, а також повідомлення Суду про готовність прийняти засуджених осіб для відбування покарання у вигляді позбавлення волі та погодження умов такого прийому. Крім того, Міністерство забезпечує процес передачі засуджених для відбування покарання, а також організовує переклад документів, що надходять від Міжнародного кримінального суду, якщо вони не складені українською мовою [8, 82].

У межах розслідування ситуації, пов'язаної зі збройним конфліктом в Україні, 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд прийняв рішення про застосування одного з ключових процесуальних інструментів – видачу ордерів на затримання. Такі ордери були спрямовані щодо президента Російської Федерації Володимира Путіна та посадової особи, відповідальної за питання прав дітей, Марії Львової-Белової. Зазначене рішення стало наслідком кримінального провадження, ініційованого Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду 2 березня 2022 року після звернень держав, що є учасниками Римського статуту

Міжнародного кримінального суду. Предметом розслідування стали діяння, які можуть кваліфікуватися як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, вчинені на території України [85].

Суд дійшов висновку про наявність достатніх підстав припускати причетність зазначених осіб до організації або сприяння примусовому переміщенню цивільного населення, зокрема неповнолітніх, із тимчасово окупованих територій України. Подібні дії суперечать нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема положенням Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, яка прямо забороняє депортацію або насильницьке переселення осіб з окупованих територій. Юридичним наслідком ухваленого рішення є виникнення обов'язку держав, що співпрацюють із Міжнародним кримінальним судом, забезпечити затримання відповідних осіб у разі їх перебування на своїй території з подальшою передачею до Суду [85].

Поряд із співробітництвом з Міжнародним кримінальним судом, Україна також взаємодіє з Європейським органом з питань правової співпраці у кримінальних справах (Євроюст), що дозволяє отримувати допомогу у процесі правової взаємодії з державами Європейського Союзу, особливо у питаннях обміну доказами та передачі осіб для проведення слідчих дій. Євроюст є координаційним органом Європейського Союзу у сфері кримінальної юстиції. Правовою основою цієї взаємодії є міжнародні угоди, серед яких ключове місце займає Угода про співробітництво між Україною та Євроюстом, ратифікована у 2017 році. Метою Угоди є посилення спільних зусиль у боротьбі з тяжкими злочинами, зокрема організованою злочинністю та тероризмом, а відповідальним органом в Україні визначено Генеральну прокуратуру [83, 79].

Євроюст надає юридичну, аналітичну, організаційну та фінансову підтримку у розслідуванні та кримінальному переслідуванні злочинів, долаючи юрисдикційні бар'єри та забезпечуючи ефективний обмін доказами між державами. Військова агресія Російської Федерації сприяла розширенню повноважень Євроюсту та адаптації його діяльності до нових викликів безпеки. Зокрема, вже на початку повномасштабного вторгнення у 2022 році агентство долучилося до створення

спільної слідчої групи, яка об'єднує Україну, шість держав-членів Європейського Союзу (Литва, Польща, Латвія, Естонія, Словаччина та Румунія), Міжнародний кримінальний суд та Європол. Така інтеграція дозволяє ефективно кооперувати на міжнародному рівні у розслідуванні воєнних злочинів та забезпеченні притягнення винних до відповідальності [79, 83].

Одним із ключових елементів забезпечення ефективного розслідування злочинів агресії, вчинених Російською Федерацією проти України, стало створення Міжнародного центру з переслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression, ICPA). Основна мета цього центру полягає у координації роботи національних прокурорів, обміні доказами та формуванні єдиної стратегії обвинувачення для майбутніх кримінальних проваджень. Євроюст виступає важливим партнером ICPA, надаючи учасникам центру спеціалізовану експертну, технічну та фінансову підтримку. Такий підхід дозволяє готувати справи до судового розгляду незалежно від конкретної юрисдикції, до якої вони будуть передані. Крім того, Євроюст забезпечує роботу Мережі Європейського Союзу з розслідування та судового переслідування воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності — платформу для обміну практичним досвідом та узгодження міжнародних стандартів розслідування [83, 79].

Підтримка України з боку Євроюсту має багатосторонній характер і проявляється, зокрема, через створення Робочої групи «Російські еліти, проксі та олігархи». Цей механізм дозволяє узгоджувати дії між державами-членами Європейського Союзу, країнами G7 та Австралією у сфері виявлення, заморожування та конфіскації активів осіб, які перебувають під санкціями, і таким чином підсилює ефективність міжнародного тиску на осіб, причетних до злочинів. У цілому діяльність Євроюсту забезпечує координацію між європейськими країнами та третіми державами у документуванні та розслідуванні міжнародних злочинів на території України. Водночас сучасні виклики війни сприяли вдосконаленню механізмів співпраці, включно зі створенням нових інституцій універсальної юрисдикції та застосуванням інноваційних інструментів

для швидкого проведення слідчих дій. На цьому етапі надзвичайно важливим є чітке врегулювання процесу збору та обміну доказами, щоб забезпечити їхню належну юридичну силу та відповідність міжнародним стандартам.

Варто підкреслити, що Європейський орган з питань правової співпраці у кримінальних справах не дублює функції Міжнародного кримінального суду, а діє як доповнюючий механізм, особливо у сфері транскордонних розслідувань, обміну доказами та підтримки міжнародних слідчих груп. Завдяки цьому агентство забезпечує координацію між національними органами та міжнародними структурами, зокрема через активну участь у створенні Міжнародного центру з переслідування злочину агресії проти України, організації Мережі Європейського Союзу з розслідування та судового переслідування геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, а також у формуванні Робочої групи «Російські еліти, проксі та олігархи». Така інтеграція дозволяє поєднувати міжнародні норми з національною практикою, створюючи ефективний інструментарій для розслідування та переслідування найтяжчих злочинів, вчинених на території України.

Поряд із Міжнародним кримінальним судом та Євроюстом, важливу роль у забезпеченні міжнародної відповідальності за злочини на території України відіграє спеціальний трибунал, створений для розслідування агресії та тяжких порушень міжнародного гуманітарного права, що дозволяє поєднувати національні та міжнародні процедури правосуддя.

Отже, участь України у міжнародних механізмах кримінальної юстиції має системний характер і реалізується через поєднання національних та міжнародних інструментів. Ратифікація Римського статуту та внесення змін до кримінального процесуального законодавства створили правову основу для повноцінного співробітництва з Міжнародним кримінальним судом, зокрема щодо передачі осіб, збору доказів і виконання процесуальних рішень Суду. Водночас використання механізму визнання юрисдикції Суду ще до ратифікації дозволило розпочати міжнародне розслідування злочинів, вчинених на території України. Практичний вимір міжнародної співпраці забезпечується також через взаємодію з Євроюстом і

участь у спільних слідчих групах, що дає можливість оперативного обміну доказами, координації розслідувань та подолання юрисдикційних обмежень. Створення Міжнародного центру з переслідування злочину агресії та ініціатива спеціального трибуналу спрямовані на усунення прогалин у притягненні до відповідальності за злочин агресії, який обмежено охоплюється чинними механізмами. Таким чином, сформована модель передбачає розподіл функцій між національними органами та міжнародними інституціями, що дозволяє забезпечити документування міжнародних злочинів, притягнення винних до відповідальності та виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері кримінальної юстиції.

ВИСНОВКИ

Під час виконання бакалаврської роботи досягнуто поставленої мети шляхом реалізації визначених завдань. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. У результаті розкриття поняття, предмета та системи міжнародного кримінального права встановлено, що міжнародне кримінальне право сформувалося як самостійна галузь міжнародного публічного права, яка виникла під впливом необхідності реагування на найтяжчі злочини, що становлять загрозу міжнародному миру та безпеці. Предмет міжнародного кримінального права охоплює не лише визначення міжнародних злочинів і підстав відповідальності, а й відносини у сфері міжнародного кримінального переслідування та співробітництва держав у сфері протидії міжнародній кримінальній злочинності. Узагальнено, що міжнародне кримінальне право є динамічною та відносно новою галуззю, яка перебуває у постійному розвитку та спрямована на захист міжнародного правопорядку, миру та основоположних прав людини через встановлення ефективних механізмів відповідальності.

2. У ході висвітлення джерел міжнародного кримінального права та їх особливостей з'ясовано, що вони становлять основу його функціонування та визначають нормативні рамки регулювання міжнародних кримінально-правових відносин, через них закріплюються склади міжнародних злочинів, підстави відповідальності та механізми міжнародного співробітництва. Основними джерелами цієї галузі виступають міжнародні договори, міжнародний звичай, загальні принципи права, а також акти міжнародних організацій і судова практика, які в сукупності формують її нормативну базу. Встановлено, що центральне місце серед договірних джерел посідають Римський статут Міжнародного кримінального суду, Женевські конвенції 1949 року та інші універсальні міжнародні угоди, які визначають як матеріальні, так і процесуальні аспекти відповідальності.

3. У межах виконання завдання щодо розкриття поняття та специфіки об'єкта міжнародного кримінального права встановлено, що ця категорія не обмежується класичним розумінням об'єкта як сукупності суспільних відносин. Його зміст формується навколо міжнародно значущих благ і цінностей, а також механізмів їх правового захисту в умовах протидії найтяжчим міжнародним злочинам. Об'єкт міжнародного кримінального права охоплює міжнародний правопорядок, мир, безпеку людства та фундаментальні права людини, що перебувають під охороною міжнародного кримінального права. Його особливість полягає в поєднанні матеріального змісту охоронюваних благ із інституційним механізмом реагування, який реалізується через діяльність міжнародних судових органів та взаємодію держав у сфері кримінального переслідування.

4. При характеристиці основоположних принципів міжнародного кримінального права встановлено, що вони становлять основу цієї галузі та визначають її зміст, спрямованість і межі застосування. Принципи відображають базові засади правового регулювання у сфері боротьби з міжнародними злочинами та забезпечують єдність підходів до притягнення осіб до відповідальності. Система принципів має багаторівневий характер і включає загальні принципи права, основні принципи міжнародного права та спеціальні принципи міжнародного кримінального права, їх поєднання забезпечує узгодженість регулювання та стабільність міжнародної кримінальної юстиції. Підсумовано, що ключове значення мають принципи законності, індивідуальної відповідальності, справедливого судового розгляду, незастосування службового імунітету та неприпустимості повторного притягнення до відповідальності, які сформувався як у міжнародних договорах, так і в практиці міжнародних трибуналів.

5. Під час визначення поняття, складу і класифікації міжнародних злочинів встановлено, що міжнародні злочини є найбільш тяжкими посяганнями на міжнародний правопорядок, оскільки зачіпають інтереси не окремих держав, а всього міжнародного співтовариства. Їх характерними ознаками виступають підвищена суспільна небезпечність, транскордонний вплив та можливість одночасного настання міжнародної й індивідуальної кримінальної

відповідальності. Склад міжнародного злочину включає класичні елементи (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона), які у міжнародному праві конкретизуються через *actus reus*, *mens rea* та настання шкоди або загрози її заподіяння. Класифікація міжнародних злочинів, закладена ще Нюрнберзьким трибуналом і розвинена Римським статутом Міжнародного кримінального суду, охоплює геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, однак залишається динамічною та такою, що розвивається під впливом міжнародної практики.

6. У процесі встановлення особливостей притягнення до відповідальності за міжнародні злочини з'ясовано, що відповідальність за міжнародні злочини є ключовим елементом системи міжнародного кримінального права, спрямованим на забезпечення верховенства права, міжнародної безпеки та захисту прав людини. Вона має індивідуальний характер і поширюється на всіх осіб незалежно від їх посадового статусу, що було закріплено в практиці міжнародних трибуналів і Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Система відповідальності поєднує каральну та репараційну функції, а також базується на принципах невідворотності покарання та індивідуалізації відповідальності. Водночас міжнародне кримінальне право передбачає обставини, що виключають або пом'якшують відповідальність, що забезпечує баланс між суворістю правосуддя та принципами справедливості.

7. У ході дослідження було встановлено, що Міжнародний кримінальний суд є постійним міжнародним органом, створеним для притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, діяльність якого базується на принципі комплементарності, відповідно до якого Суд не замінює національні системи правосуддя, а втручається лише тоді, коли вони не можуть або не бажають ефективно здійснювати розслідування та переслідування винних. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду має чітко визначені межі за предметом, часом, територією та колом осіб, що забезпечує правову визначеність, але одночасно обмежує його можливості у практичному застосуванні.

8. Під час розгляду теоретичних підходів та практики функціонування міжнародних трибуналів встановлено, що міжнародні трибунали стали важливим етапом розвитку міжнародного кримінального правосуддя, оскільки саме через їх діяльність сформувалися базові підходи до кваліфікації міжнародних злочинів і притягнення до відповідальності осіб, незалежно від їх посадового статусу. Їх практика закріпила принцип індивідуальної кримінальної відповідальності, розширила уявлення про злочини проти людяності, воєнні злочини та геноцид, а також вплинула на формування національних правових систем через запозичення міжнародних стандартів. Водночас аналіз показує, що діяльність трибуналів має суттєві обмеження: вони створюються як тимчасові або ситуаційні механізми, часто залежать від політичної волі держав і міжнародних інституцій, а їх робота супроводжується тривалими процедурами та складністю виконання рішень.

9. У процесі висвітлення участі України у механізмах міжнародної кримінальної юстиції встановлено, що Україна активно інтегрується в систему міжнародної кримінальної юстиції та поступово формує ефективну модель співпраці з міжнародними правовими інституціями. Ключову роль у цьому процесі відіграє взаємодія з Міжнародним кримінальним судом, яка забезпечується як через ратифікацію Римського статуту. Доведено, що важливими елементами цієї взаємодії є внесення змін до національного законодавства, створення спеціальних процедур співробітництва з Міжнародним кримінальним судом, а також розподіл повноважень між Офісом Генерального прокурора та Міністерством юстиції України щодо виконання міжнародних запитів і рішень Суду. Встановлено, що ефективність міжнародної кримінальної юстиції в Україні значною мірою забезпечується також через співпрацю з Євроюстом та участь у спільних слідчих групах, що дозволяє координувати розслідування, обмінюватися доказами та підвищувати якість документування міжнародних злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Міжнародне право ХХІ століття: сучасний стан та перспективи розвитку (до 60-ліття проф. В. М. Репецького) / М. М. Микієвич, М. В. Буроменський, В. В. Гутник [та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. М. М. Микієвича. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 320 с.
2. Лисько Т. Д., Паламарчук А. М. Принципи в міжнародному кримінальному праві // Альманах міжнародного права. – 2020. – Вип. 23. – URL: <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.23>
3. Іващенко В. Поняття та джерела міжнародного кримінального права / В. Іващенко. Вісник Академії управління МВС. 2008. № 1-2. С. 88-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2008_1-2_10
4. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник / А. В. Войціховський; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 544 с.
5. Андрейченко С. С., Владишевська В. В. Міжнародне кримінальне право : навч.-метод. вказівки з підготовки до семінарських занять [Електронне видання] / С. С. Андрейченко, В. В. Владишевська ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2022. – 71 с. – URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23459>
6. Медицький І.Б. Основні підходи до розуміння міжнародного кримінального права / І. Б. Медицький // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21. – С. 195-199. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_31
7. Кассезе А., Гаєта П., Бейг Л., Фен М., Госнелл К., Вайтінг А. Міжнародне кримінальне право Кассезе / пер. з англ. М. Городиловської ; наук. ред. М. Микієвич. – Львів : Літопис, 2025. – 650 с.
8. Міжнародне кримінальне право : навчальний посібник / кол. авторів ; заг. ред. Т. І. Созанського та О. М. Броневицької. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. – 472 с.

9. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 608 с.
- 10.Самойлюк Д. Г. Історія становлення міжнародного кримінального права // Юридичний науковий електронний журнал. – 2024. – № 1. – URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/168>
- 11.Сидоренко А. А. Історія розвитку та становлення міжнародного кримінального права // Наукові тренди постіндустріального суспільства : зб. наук. пр. за матеріалами VI Міжнар. наук. конф. (м. Івано-Франківськ, 26 квіт. 2024 р.) / Міжнар. центр наук. досліджень. – Вінниця : ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024.
- 12.Буроменський М. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права / М. Буроменський // Вісник Академії правових наук України. - Х. : Право, 2003. - № 2-3 (33-34). - С. 359-370.
- 13.Столярський О. Генезис концепції міжнародного кримінального права // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 30. – С. 175–179.
- 14.Гнатовський М. Поняття міжнародного кримінального права та структура його викладання // Олександрю Задорожньому – 50 : статті та есе учнів і колег. – Одеса : Фенікс, 2010. – С.248-254.
- 15.Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. — К.: Либідь, 2002. — 608 с.
- 16.Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий зви чай: сучасні проблеми, теорія і практика. Дис. Д.ю.н. спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016. 422 с.
- 17.Cassese A. The Multifaceted Criminal Notion of Terrorism in International Law. Journal of International Criminal Justice, Volume 4, Issue 5, November 2006, Pages 933–958. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mql074>.
- 18.Statute of the International Court of Justice. Adopted as Annex to the Charter of the United Nations, 26 June 1945. United Nations. – URL:

<https://www.un.org/en/about-us/un-charter/statute-of-the-international-court-of-justice>

19. Нуруллаєв І. С. Ідентифікація міжнародного звичаю як джерела міжнародного кримінального права / І. С. Нуруллаєв // Право та державне управління : збірник наукових праць / за ред. О. В. Покатаєвої. – Запоріжжя : КПУ, 2018. – № 4 (33). – С. 248.
20. Попко В. В., Попко Є. В. Системно-ієрархічний характер джерел міжнародного кримінального права: методологічні аспекти / В. В. Попко, Є. В. Попко // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2021. – № 65. – С. 68. – URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.68>
21. Попко В. В. Система джерел транснаціонального кримінального права та принципи її побудови / В. В. Попко // Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – 2019. – № 1–2. – С. 29. – URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-2.29>
22. Попко В. Кримінально-правова юрисдикція та її принципи у транснаціональному кримінальному праві // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – 2019. – № 7. – С. 43–58. – URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.43>
23. Замрига А. В. Визначення злочину проти безпеки людства (геноциду) в міжнародному кримінальному праві та обов'язок покарання за нього // Розділ XI. Міжнародне право. – 2023. – № 5. – С. 108–115. – URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.108>
24. Лисько Т. Д., Паламарчук А. М. Принципи в міжнародному кримінальному праві // Альманах міжнародного права. – Випуск 23. – УДК 341.4. – URL: <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.23>
25. Славко А. С. Принципи міжнародного кримінального права в діяльності міжнародного кримінального суду / А. С. Славко // Правовий вісник Української академії банківської справи. - 2014. - № 2. - С. 88-93. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_2_22

26. Андрейченко С. С. Принципи міжнародного кримінального права // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : збірник. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 32. – 292 с.
27. Гринчак В. А. Принципи міжнародного кримінального права // Прикарпатський юридичний вісник. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 3 (6). – 365 с.
28. Іващенко В.О. Принципи міжнародного кримінального права та їх правове закріплення // Сучасний стан конституційної реформи в Україні : об'єктивні та суб'єктивні чинники : матеріали круглого столу (25 червня 2015 року). – Одеса, ОДУВС, 2015. – С. 45-47.
29. Лук'янова Г. Принципи міжнародного кримінального права / Г. Лук'янова, І. Серкевич // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”. – 2020. – Т. 7, № 1. – С.197–205. – УДК 341.4+343.13. – URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.25.197>
30. Олійник О. Сутність принципу справедливості за міжнародним кримінальним правом / О. Олійник // Кримінальне право. – 2019. – № 9. – С.36–45. – УДК 343.2. – URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.36>
31. Попко В.В. Принципи транснаціонального кримінального права у світлі міжнародного права. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2018. Вип. 136. С. 36-47
32. The Geneva Conventions of 12 August 1949. International humanitarian law treaties / International Committee of the Red Cross. – Geneva, 1949. – 224 с.– URL: <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>
33. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. United Nations General Assembly, Resolution 260 (III). – Adopted 9 December 1948. – URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide-convention.shtml>
34. United Nations Convention against Transnational Organized Crime. United Nations,

2000. URL:<https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf>
35. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : станом на 01 січ. 2025 р. / Міжнародний Кримінальний Суд. – Офіційний вебпортал парламенту України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
36. Charter of the United Nations. United Nations, 26 June 1945.– URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
37. Осіпов В. І. Значення Нюрнберзького процесу для міжнародного кримінального права // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 103. – URL: <https://doi.org/10.32782/apdp.v103.2024.19>
38. Комісія міжнародного права ООН. Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу та виражені у його рішеннях. – Нью-Йорк: ООН, 1950. – URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_1_1950.pdf
39. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
40. Березніков О. Родовий об'єкт злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку / О. Березніков // Юридичний вісник України. — 2023. — № 3. — С. [155 – 160]. — URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.958>.
41. Гринчак В. А. Злочин міжнародного характеру як об'єкт міжнародного кримінального права / В. А. Гринчак // Митна справа. — 2014. — № 6(96), частина 2, книга 2.
42. Зелінська Н. А. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – № 71. – С. 271–277.
43. Зелінська Н. А. Природно-правова інтерпретація поняття «міжнародний злочин» // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – № 69. – С. 132–138.

44. Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації / Я. М. Жукорська, Л. М. Дранчук. Право і суспільство. 2016. № 3(2). С. 149-154.
45. Міжнародне публічне право: основи теорії : навчально-методичний посібник / Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – 252 с.
46. Зубанський М. К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права / Зубанський М. К. // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. - 2022. - № 58. - С. 47-56.
47. Boas G., Bischoff J. L., Reid N. L. Elements of Crimes under International Law / Gideon Boas, James L. Bischoff, Natalie L. Reid. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2008, 444 p. – (International Criminal Law Practitioner Library ; v. 2).
48. Базов О. В. Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів / О. В. Базов // Юридична Україна. – 2021. – № 5. – URL: [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-5\(221\)-7](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-5(221)-7)
49. The Cambridge Law Journal , Volume 70 , Issue 2 , July 2011 , pp. 381 – 396 URL: <https://doi.org/10.1017/S0008197311000547>
50. Badar M. E. The Concept of Mens Rea in International Criminal Law: The Case for a Unified Approach. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 540 p.
51. Hajdin N. R. The actus reus of the crime of aggression // Leiden Journal of International Law. – 2021. – Vol. 34. – P. 489–504.
52. Smith A. T. H. On Actus Reus and Mens Rea // Reshaping the Criminal Law: Essays in Honour of Glanville Williams / ed. by P. R. Glazebrook. – London : Stevens & Sons, 1978. – P. 95–108.
53. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26, ст. 131. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14/ed20250509>
54. Налуцишин В.В., Налуцишин В.В., Налуцишин Р.В. Класифікація міжнародних злочинів // Науковий вісник Ужгородського національного

- університету. – 2024. – № 305. – УДК 343.3/.7: 341.4. – URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.46>
- 55.Рубаненко Н. Поняття та класифікація міжнародних злочинів // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання юридичної науки в умовах воєнного стану». – Київ, 2024. – С. 151. – УДК 341.4. – URL: <https://orcid.org/0009-0001-2958-4228>
- 56.Статут № 998_201 від 08.08.1945 «Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн Осі» // Лондон, 8 серпня 1945. – URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>
- 57.Мануїлова К. В. Становлення та розвиток концепції відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини / К. В. Мануїлова // Право. – 2023. – Секція. – УДК 349.22. – DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10072003>
- 58.Статут Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії від 22.02.1993 р. //Інформаційно-правова система LIGA:ZAKON. – URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93375>
- 59.Броневицька О. М., Серкевич І. Р. Обставини, що виключають притягнення до кримінальної відповідальності у міжнародному кримінальному праві // Соціально-правові студії = Social & Legal Studios. – 2020. – Вип. 3 (9). – С. 124–131.
- 60.Prosecutor v. Mucić, Judgment // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). – 16 Nov. 1998. – URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/>
- 61.Щур Б. В. Діяльність міжнародного кримінального суду: історія і перспективи / Б. В. Щур. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 6. С. 106-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_6_23
- 62.Базов О. Питання міжнародно-правового статусу Міжнародного кримінального суду / О. Базов // Публічне право. – 2019. – № 3 (35). – DOI:

<https://doi.org/10.37374/2019-35-06>. – URL: <https://publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-06.pdf>

63. Березняк В. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 1. С. 155–160.
64. Ведькал В. А. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 3. С. 183 – 188. URL: <https://doi.org/10.15421/392170>
65. Нуруллаєв І. С. Окремі питання притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів Міжнародним кримінальним судом // Актуальні питання юриспруденції. 2023. № 2. С. 162-166 URL: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.33>
66. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в статутах міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду // Правові системи: науково-практичний електронний журнал. 2018. №№ 1/2. С. 445–452.
67. Антонович М. М. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії / М. М. Антонович. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 193. С. 67-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_193_15
68. Боровик А. В., Голиш І. В. Практика кримінальної відповідальності за геноцид // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2024. № 3, секція 3: Кримінальне право та кримінологія; Кримінально-виконавче право. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-3-3>
69. International Criminal Court (ICC). Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo: Victims' Observations on Defence Appeal concerning the Decision on Defence Challenge to the Court's Jurisdiction under Article 19(2)(a) of the Statute, Situation in the Democratic Republic of the Congo, ICC-01/04-01/06. — The Hague, Netherlands : International Criminal Court, 22.11.2006. —

URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2008_07917.PDF

70. United Nations Security Council. Narrative summary of reasons for listing — Joseph Kony (CFi.009) pursuant to resolutions 2127 (2013) and 2262 (2016) — New York, NY, United Nations Security Council Sanctions Committee, 07.03.2016.

URL: <https://main.un.org/securitycouncil/ru/sanctions/2127/materials/summaries/individual/joseph-kony>

71. Stakh N. International tribunals and the possibility of creating a tribunal for the crimes of the Russian Federation: historical analogies // International Journal «Law & Society». — 2025. — Vol. 12. — P. 107–118.

72. Махаринець Д. Є. Механізм діяльності міжнародних трибуналів // *Секція 4: Міжнародне право; право ЄС; порівняльне правознавство*. — 2023. — № 5. — URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-5-4>.

73. Гусев В. Нюрнберзький трибунал: створення та відкриття / В. Гусев. Віче. 2015. № 19-20. С. 44-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_19-20_30

74. Люценко О. О. Розвиток концепції справедливого судового розгляду у міжнародному кримінальному трибуналі по Руанді // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. — 2023. — С. 189–196.

75. Платонова Г.В., Ткачук В.А. Роль міжнародних трибуналів у розслідуванні та переслідуванні військових злочинів // *Захист прав і свобод громадян у світлі вимог Конституції України: VII Всеукраїнська науково-практична конференція (30 березня 2023 р., м. Вінниця): збірник матеріалів* / Укл.: В.В. Давиденко, В.Р. Мохнатюк, О.М. Олійник. — Вінниця: ТВОРИ, 2023

76. Базов О. В. Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів // *Юридична Україна. Міжнародне право*. — 2021. — № 5. — URL: [10.37749/2308-9636-2021-5\(221\)-7](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-5(221)-7)

77. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25 червня 2025 р. // База

- даних “Законодавство України” / Верховна Рада України. — № 994_002-25. — Ратифіковано Законом України № 4518-IX від 15.07.2025. — URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text
78. Burma S. *Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: New Dimensions of International Justice // Ehrlich's Journal*. — 2025. — Vol. 14, No. 02. — URL: <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2025-14.02>.
79. Ірінеєва В. Євроюст у системі кримінально-правового співробітництва Європейського Союзу / В. Ірінеєва. Віче. 2012. № 10. С. 15-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_10_6
80. Гроховська К. О., Котляр А. В., Шульга В. О. Міжнародний кримінальний суд: досвід України // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. — 2025. — Вип. 88, ч. 4. — URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.7>.
81. Особливості співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом : науково-практичний посібник / О. М. Броневицька, І. В. Гловюк, І. І. Дулкай, В. В. Навроцька та ін.. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 268 с. ISBN 978-617-511-435-3. С. 11-53
82. Смирнов М. І. Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України як центральні органи України з питань співробітництва з Міжнародним кримінальним судом // *Прикарпатський юридичний вісник*. — 2024. — Вип. 5. — URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.19>.
83. Гуменицька В. В. *Eurojust and Ukraine Cooperation in International Crime Investigation: Mechanisms and Prospects // International Journal «Law & Society»*. — 2025. — Vol. 11.
84. Смирнов М. І. Спеціальний міжнародний трибунал ad hoc щодо злочину агресії Росії проти України як механізм для розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин: міжнародно-правові та юрисдикційні аспекти // *Київський часопис права*. — 2023. — № 1. — URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.62>

85. 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд в Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноваженої при президенті росії з прав дитини марії львової-белової // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. — URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_%20kom/259864.html
86. Цирулик С. С. Об'єкт складу кримінального правопорушення порушення законів та звичаїв війни / С. С. Цирулик // Аналітично-порівняльне правознавство. – 2024. – № 4. – С. 582–586. – URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.98>
87. Кеєр О. Ю. Міжнародні стандарти кримінально-правової охорони міжнародного правопорядку / О. Ю. Кеєр // *Економіка. Фінанси. Право.* – 2025. – № 3. – URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2025.3.17>.
88. Florea D., Gales N. Prescription of Criminal Liability in International Law / D. Florea, N. Gales // *Journal of Mediation & Social Welfare.* – 2020. – Vol. 2, no. 1. – P. 12–21. – URL: <https://doi.org/10.18662/jmsw/2.1/9>.
89. Gaeta P. The Super-Normativity of International Criminal Law / P. Gaeta // *American Journal of International Law Unbound.* – 2020. – Vol. 114. – P. 82–86. — URL: <https://doi.org/10.1017/aju.2020.14>
90. Antai G. O. Methods of Judicial Cooperation and the Procedure for Enforcement Under International Law; Identifying the Nexus between Theory and Practice / G. O. Antai // *Newport International Journal of Current Research in Humanities and Social Sciences.* – 2024. – Vol. 4, no. 3. – URL: <https://doi.org/10.59298/NIJCRHSS/2024/4.3.8088>.
91. Присяжнюк С. Ю. Генезис правового співробітництва міжнародних кримінальних судів з державами / С. Ю. Присяжнюк // *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* – 2023. – № 291. – URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.46>.